

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

Tom XV

HISTORIA I... HISTORIE
Z ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. XV

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XV

Historia i... historie z ziemi sławieńskiej

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO–DARŁOWO 2023

Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds.), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. 15: *Historia i... historie z ziemi sławieńskiej* [History and Culture of the Sławno region, vol. 15: History and... stories from the Sławno region]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno–Darłowo 2023, pp. 317, figs 51, tables 6. ISBN: 978-83-9571115-5-8. Polish texts with German summaries.

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2023

© Copyright by Authors

Na okładce: Artur Segal, *Most w Darłótku*, olej, 1925 rok, 69,2 × 90,2 cm

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brigida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*

Skład i łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Urzędu Miejskiego w Darłowie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”,
76-100 Sławno, ul. Mielczarskiego 7/5

ISBN 978-83-9571115-5-8

Druk/Druck: Drukarnia „BOXPOL”, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 25
tel. 48 59 8424371 email: boxpol@post.pl, www.boxpol.pl

Organizacja, przebieg i wyniki wyborów do Izby Poselskiej Pruskiego Zgromadzenia Narodowego (Landtagu) na przykładzie okręgu miasteczko-sławieńskiego w latach 1850–1918¹

JÓZEF LINDMAJER (SŁUPSK)

Część pierwsza. Fragmenty wprowadzające

Szkic 1. Nowe stanowe gremia przedstawicielskie na szczeblu prowincjonalnym (od 1823 do 1824 r.) i powiatowym (od 1825 r.)

Zanim przystąpię do formowania i przekazywania zasadniczych treści z wybranych zagadnień będących głównym przedmiotem zainteresowania poznawczego, niezbędne jest dodatkowe nawiązanie do pierwszych prób i etapów rodzenia się w Prusach po 1815 roku (w dobie tzw. Restauracji 1815–1849, zwłaszcza od 1830 r.) formuły ustroju monarchii parlamentarnej, a także tworzenia, w tym wciąż neoabsolutystycznym królestwie Hohenzollernów (do końca pierwszej połowy XIX wieku) nowych, ale nie w pełni samorządowych, bo nadal stanowych, organów przedstawicielskich stopnia prowincjonalnego i powiatowego.

¹ Materiał zawarty w tym artykule, zwłaszcza w części pierwszej, jest w znacznym wymiarze kontynuacją i dopełnieniem tematyki ujętej w końcowych fragmentach wcześniejszego opracowania (Lindmajer 2021).

W okresie finalnych zmagania Prus (w ramach koalicji) z upadającą Francją Napoleona (1813–1815) król Fryderyk Wilhelm III (1797–1840) złożył obietnicę, że po ostatecznym zwycięstwie jego kraj otrzyma konstytucję² i reprezentatywną naczelną instytucję ustawodawczą – sejm, co miało zapoczątkować i zapewnić dalszą przebudowę ustroju Prus według modelu monarchii konstytucyjno-parlamentarnej.

Po kongresie wiedeńskim (1815 rok) król pruski, na czele starych konserwatywno-zachowawczych sił politycznego oddziaływania wywodzących się z kręgów doświadczonej szlacheckiej arystokracji ziemskiej (jun-krów) i z prowincji pomorskiej, dokonał zwrotu w prawo i uwstecznienia swojej polityki wewnątrzustrojowej (o tym niżej). Doprowadziło to do utrwalenia na wiele lat podstawowych starych reguł organizacji struktur instytucjonalnych Prus jako państwa nadal neostanowego o cechach monarchiczno-biurokratycznych (Wielopolski 1965: 64).

Po wojnach napoleońskich (z udziałem Prus w latach 1806–1815) w układzie pomorskich sił gospodarczych i społecznych hegemonem pozostała nadal wielka szlachecka własność ziemska. To ona także w tej prowincji zaliczała się w całości do stanu pierwszego i skutecznie tępiła ostrze wprowadzanych już w latach 1807–1812³ i zapowiadanych dalszych postępowych reform, widząc w tym procesie groźbę utraty kolejnych prerogatyw swojej władzy oraz znaczenia politycznego. To rodowa szlachta ziemska stała się beneficjentem skutków niedotrzymywania przez króla przyrzeczeń o powołaniu wybranej jednolitej ogólnej ustawodawczej reprezentacji narodowej. Zamiast obiecanego sejmu krajowego jego namiastką, ku zadowoleniu szlachty junkierskiej Pomorza, zostały ustanowione (anachroniczne już w chwili powołania) instytucje ustrojowe będące potwierdzeniem trwałości w Prusach wciąż wręcz feudalnego ustroju stanowego.

Od 1821 roku w forsowanej pruskiej polityce wewnętrznej na dobre przeważyły tendencje zachowawczo-wsteczne. Przywrócone zostały daw-

² Król obiecał konstytucję swym poddanym w maju 1815 roku, co jednak nie zostało urzeczywistnione, tak jak zadeklarowanie nadania konstytucji złożone, przykładowo w edykcje finansowym z 27 października 1810 roku (Winkler 2007: 65, 81).

³ Cały ruch reformowania państwa i społeczeństwa w Prusach od 1807 roku, którego celem było promowanie „demokratycznej zasady pod rządami monarchistycznymi”, firmowali dwaj pierwsi ministrowie w rządzie: Stein (od X 1807 roku) i Hardenberg (od VI 1810 roku). W ich przeświadczeniu należało dążyć do uczynienia z „poddanych” (*Untertanen*) „obywateli” (*Bürger des Staates*) (Kucharczyk 2020: 358, 360–365, 367, 372–373; też: Winkler 2007: 63–65). O zakresie i przebiegu realizacji najważniejszych planów naprawy i unowocześnienia pokonanego przez Napoleona państwa Hohenzollernów (1806–1807) według kolejności w latach 1807–1812 do 1815 roku zob.: Wielopolski 1959: 45–52 (przyp. 36 i 37).

ne i powstały nowe (zmodyfikowane) instytucjonalne formy ustroju stanowego, utrzymujące się (niezmienione) nie tylko do przełomu rewolucyjnego Wiosny Ludów w tym kraju w marcu 1848 roku, lecz znacznie dłużej – przez kilka dziesięcioleci drugiej połowy XIX wieku (por. niżej).

Pomorze pruskie (z ziemią sławieńską) w latach 1823–1825 także otrzymało nowe regionalne i lokalne reprezentacje stanowe, które uważa się za substytut niezrealizowanej obietnicy króla o ustanowieniu dla Prus ogólnokrajowego przedstawicielstwa parlamentarnego jako najwyższej w monarchii pruskiej władzy ustawodawczej. Początek nowym, bo nieznanym dotąd, samorządowym związkom stanów szczebla prowincjonalnego dała pruska ustawa rządowa z 1 lipca 1823 roku. Dla Pomorza przyniosła ona: (a) sejm prowincjonalny i (b) dwa, od 1825 roku, sejmy komunalne⁴, (c) sejmiki powiatowe (od 1825 roku).

Utworzone nowe prowincjonalne przedstawicielstwa samorządu stanowego (w tym sejmiku pomorskiego) były wybierane według klasycznych kryteriów podziałów stanowych – z osobną większością reprezentacją szlachty ziemskiej oraz miast i gmin wiejskich, podobnie jak w przypadku kształtowania składów osobowych sejmików powiatowych (por. niżej).

Sejmiki prowincjonalne zostały wykorzystane przez rząd do sformowania (dwukrotnie) w latach 1847–1848 nietrwalego, a na użytek doraźny władzy królewskiej, wzoru pruskiego parlamentaryzmu, tzw. Zjednoczonego Sejmu (por. niżej). Każdy pomorski sejmik prowincjonalny (podobnie jak wszystkie inne w Prusach) był od chwili powołania i funkcjonowania zmajoryzowany przez przedstawicieli pomorskiego junkierstwa (stan pierwszy) i bogatych reprezentantów miast (druga kuria) (Wielopolski 1965: 67–68).

Reprezentacje stanowe w postaci sejmików prowincjonalnych w ośmiu wschodnich prowincjach Prus (na dziesięć ogółem, wliczając prowincję pomorską) zostały powołane decyzją władcy pruskiego i znalazły się w ustawach z 5 czerwca oraz 1 lipca 1823 roku (Wielopolski 1965: 65, przypis 14)⁵.

⁴ Odębne dla wschodniej części Pomorza (przedodrzańskiego – Hinterpommern) i dla Pomorza Zaodrzańskiego (tzw. Pomorza Przedniego i Nowego Pomorza Przedniego – Vorpommern i Neu-Vorpommern); a. Provinziallandtag im Herzogthums Pommern und Rügen; b. Kommunnallandtag Alt Pommern (rejencja szczecińska i koszalińska z powiatem sławieńskim) oraz Kommunallandtag von Neupommern (to zaodrzańska rejencja stralsundzka) (Wehrmann 1906, 266–267). Obszerniej o roli, kompetencjach i znaczeniu tych sejmów w: Wielopolski 1965: 70–71; Salmonowicz 1993: 66–74.

⁵ Jahrbuch der Provinz Pommern (dalej: JdPP) für das Jahr 1831: 215.

Do każdego sejmiku dostawali się wybrani przedstawiciele (deputowani) z trzech wyodrębnionych stanów społecznych w określonej ustawowo liczbie, którzy ukończyli 30 lat. Ze stanu pierwszego, tj. zamożnych właścicieli starych dóbr rycerskich mających wyodrębnione i wykonywane sądownictwo patrymonialne, zasiadało w sejmiku ogółem 26 deputowanych (Abgeordneten), w tym 16 z terenów Pomorza na wschód od Odry (Hinterpommern; niekiedy z powiatu sławieńskiego, por. niżej). Do stanu drugiego należeli reprezentanci miast prowincji w liczbie 16 ogółem, a wśród nich ośmiu z Hinterpommern. Deputowani ze stanu trzeciego to w sumie zaledwie ośmiu przedstawicieli obszarów wiejskich (Land-Gemeinden)⁶, w tym tylko czterech z Hinterpommern (Wielopolski 1965: 67)⁷.

Pierwszy prowincjonalny sejmik pomorski (Provinzial Landtag für Pommern), liczący ogółem 49 deputowanych, obradował w Szczecinie (jak wszystkie następne) od 3 października do 18 grudnia 1824 roku⁸. W ciągu 10 lat (do 1834 roku) sejmik zbierał się na sesje pięć razy, z reguły co 2–3 lata, a obrady trwały (mniej więcej) 4–5 tygodni, a bywało, że i przez prawie dwa miesiące (np. szósty sejmik trwał od 29 stycznia do 25 marca 1837 roku)⁹. W latach 1824–1848 Landtag pomorski zebrał się na sesje plenerowe dziewięć razy (Wielopolski 1965: 68)¹⁰.

Po niektórych wyborach, na planarnych sesjach sejmiku pomorskiego w Szczecinie pojawiali się deputowani pochodzący z powiatu sławieńskiego. Przykładowo: do piątego oraz szóstego sejmiku (1834 i 1837 rok) ze stanu pierwszego (właściciele dóbr rycerskich) został wybrany (w kolejności chronologicznej) deputowany powiatu von Bonin z Kosierzewa (zastępcą był von Kleist z Tychowa w 1834 roku), a do szóstego sejmiku von Michaelis, właściciel Kwasowa. Ze stanu drugiego (miejskiego) na deputowanego w 1834 roku nominowano radcę handlowego Bahna z Darłowa. Jego zastępcą został przewodniczący rady miejskiej ze Sławna Lorenz, z zawodu mistrz ślusarstwa. Tenże Lorenz dostał się do szóstego sejmiku (1837 roku) już jako deputowany, jego zastępcą zaś był radny miejski z Darłowa – Pagel. Do piątego sejmiku ze stanu trzeciego na zastępcę

⁶ To pozostali właściciele innych dóbr ziemskich (Gutsbezirken), dzierżawcy i posiadający bogaci chłopcy (np. sołtysi) – por. JdPP für das Jahr 1834: 195.

⁷ JdPP für das Jahr 1831: 215; o zasadach wyboru deputowanych ze wszystkich stanów w: Wielopolski 1965: 67–68. Oprócz deputowanych wybierani byli ich zastępcy w tej samej liczbie (JdPP für das Jahr 1831: 217).

⁸ JdPP für das Jahr 1834: 195.

⁹ Terminarz funkcjonowania pierwszych pięciu sejmików pomorskich: 1. – 3 X–18 XII 1824; 2. – 14 I–24 II 1827; 3. – 15 II–18 III 1829; 4. – 16 I–15 II 1831; 5. – 16–1 III 1834 (JdPP für das Jahr 1834: 195).

¹⁰ Według Wielopolskiego (1965) posiedzenia sejmiku odbywały się co 2–4 lata, a średni okresu sesyjnego to 6 tygodni.

posła z Dębnicy Kaszubskiej (powiat słupski) wybrano sołtysa i właściciela dużego gospodarstwa (Eigenthümer) ze wsi Radosław¹¹.

Po Wiośnie Ludów w Prusach (1848 rok) skład osobowy każdego stanowego sejmiku prowincjonalnego po ich reaktywowaniu w 1851 roku (por. niżej) niczym się nie różnił od dawnej formuły. Nadal powielał wprost tradycję sprzed 1848 roku, kiedy zasady prawa wyborczego ustalano wbrew głosom szerokiego gremium społeczeństwa pomorskiego oraz rodzącej się, także w jego łonie, nielicznej liberalnej opozycji mieszczańskiej. Po okresie 1847–1849/1850 nastąpiła udana kontrakcja skrajnych konserwatystów (z „partii junkierskiej”) przeciwko liberalno-mieszczańsko-inteligenckim zabiegom ustanowienia w Prusach ustroju monarchiczno-parlamentarnego. Oficjalnie i ze zdwojoną siłą taka tendencja dała znać o sobie, na przykład na dziesiątym pomorskim sejmiku prowincjonalnym zwołanym w październiku 1851 roku. Przegłosowano wówczas ważność dawnych zdobyczy szlachecko-ziemiańskich, podkreślając „decydujące znaczenie własności ziemi i [istniejącego] podziału stanowego” (Wielopolski 1965: 90–92). Tradycyjna konstrukcja sejmików prowincjonalnych (w tym pomorskiego) kształtowana niezmiennie według ustawowych prawideł z 1823 roku utrzymała się przez następne ponad 50 lat (do 1875 roku) (Wielopolski 1965: 72–73, 102, 104, 106–107)¹².

Sejmik pomorski (jak każdy inny w Prusach) to instytucja niewiele znacząca, głównie opiniotwórcza (nieskutecznie), uprawniona za ledwie do składania próśb i petycji u tronu, z którymi to król i rząd się nie liczyli. Było to zatem ciało wręcz fasadowe, zaspokajające przede wszystkim ambicje polityczno-klasowe najbogatszych i wpływowych ziemian danego okręgu prowincjonalnego, powiatów.

Drugi liczący się przełom na drodze odzyskiwania stanowych prerogatyw, także przez majątną rodową szlachtę sławieńską, wyraźnie opozycyjną nawet wobec już zrealizowanych reformatorskich poczynań centralnej administracji państwowej z lat 1807–1815 (Wielopolski 1965), przyniosła ordynacja powiatowa dla prowincji pomorskiej z 17 sierpnia 1825 roku¹³. Na tej podstawie został utworzony dla ziemi sławieńskiej sejmik powiatowy (Kreisversammlung). Otrzymał on i zachował (do 1872 roku) cechy zgromadzenia nadal o charakterze wręcz feudalnego przedstawicielstwa wielkiej własności ziemskiej (Vollack 1986: 244), uosobienia apologii ustroju stanowego. Do sejmiku (także powiatu sławieńskie-

¹¹ JdPP für das Jahr 1831: 218–219; JdPP für das Jahr 1834: 198–200.

¹² JdPP für das Jahr 1885: 540–541.

¹³ Kreisordnung des Herzogthums Pommern und Fürstenthum Rügen. Vom 17-ten August 1825.

go) wchodzili dożywotnio (auf Lebenszeit) wszyscy właściciele dóbr rycerskich, po jednym reprezentancie z każdego miasta powiatu (kuria miejska liczyła zatem cztery osoby) i trzech wybranych przedstawicieli gmin wiejskich¹⁴. W większości przypadków nie byli to nawet pełnorolni chłopci posiadacze, lecz osoby nominowane wprost, pod nadzorem landrata (przykładowo sołtysi, sędziowie wiejscy) (Wielopolski 1965: 72–73).

Nie zawsze do sławieńskiego sejmiku powiatowego dostawało się czterech delegatów z miast. Na przykład na liście takich deputowanych z 1838 roku odnajdujemy tylko burmistrza Sianowa i Sławna (J.Fr. Strelowa)¹⁵. W 1854 roku każde z czterech miast powiatu miało w sejmiku swego reprezentanta. Ze Sławna był nim burmistrz Gersdorff (1853–1864) (Stoebbe 1898: 142). W latach 1855–1861 ze Sławna pochodziło dwóch reprezentantów: burmistrz Gersdorff i kupiec Adam, radny miejski¹⁶. W 1858 roku sejmik powiatu sławieńskiego liczył 57 osób, w latach 1859 i 1861 odpowiednio: 67 i 68. W 1867 roku zasiadało w nim 55 szlacheckich właścicieli dóbr rycerskich oraz po sześć osób z kurii miejskiej i gmin wiejskich (razem 67) (Hoyer 1898: 82–83)¹⁷.

Szkic 2. Wpływ pruskiej Wiosny Ludów na próby przemian ustrojowo-politycznych w państwie i regionie pomorskim: marzec 1848–styczeń 1850 roku

Król pruski Fryderyk Wilhelm III wzbraniał się skutecznie przed spełnieniem złożonych w okresie „wojny wyzwolenczej” (1813–1815) i wcześniej obietnic nadania konstytucji i powołania „jednego przedstawicielstwa narodowego” (por. wyżej). Dopiero jego sukcesor, król Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), w 1842 roku zgodził się na zwołanie w październiku w Berlinie ustanowionych Zjednoczonych Komisji (Verenigte-Ausschüsse), czyli ogólnopruskiej reprezentacji złożonej ze wszystkich deputowanych z ośmiu istniejących Stanów Prowincjonalnych (Landtagów) (Kucharczyk 2020: 400, 417, 421)¹⁸.

¹⁴ JdPP für das Jahr 1831: 216; JdPP für das Jahr 1837: 196–197; Hoyer 1868: 197; Lindmajer 2003: 53.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: AP Szcz.), Zespół: Naczelne Prezydium Prowincji Pomorskiej (dalej: NPPP), Nr 3068 (b.f.).

¹⁶ AP Szcz., Zespół: Wydział Powiatowy w Sławnie. Tamże nazwiska liczących się w sejmiku powiatowym wielkich szlacheckich właścicieli ziemskich w połowie XIX wieku.

¹⁷ AP Szcz., Zespół: Wydział Powiatowy w Sławnie (1858 i 1861 rok).

¹⁸ Winkler (2007: 97) użył pojęcia „zjednoczone komitety”. Im to król przyznał jedynie funkcję doradczą, nie spełniając podstawowych oczekiwań liberalistów domagających się konstytucji i narodowej reprezentacji ustawodawczej.

W 1847 roku wzrastały wyraźnie naciski pruskich środowisk wykształconego mieszczaństwa (Bildungsbürgertum), wynikające z pogłębiającej się od lat niechęci do arystokratycznej monarchii. Było one wspomagane dążeniami do zmian ustroju państwa ze strony postępowych środowisk w Prusach Wschodnich, zwłaszcza wyrażanych przez oświecone sfery przemysłowo-handlowe z dużych miast prowincji nadreńskich, z Berlina i wielu innych aglomeracji (włączając np. Szczecin). W takim klimacie wewnątrzpolitycznym Prus drugiej połowy lat 40. XIX wieku z ostrością ujawniły się także narastające negatywne skutki kryzysu finansowego. Monarcha pruski został wręcz zmuszony (szukając wsparcia liczącej się „opinii publicznej”) do połączenia sejmików prowincjonalnych we wspólne ustawowe ciało obradujące. Tak (w doraźny sposób) uformował się w 1847 roku pierwszy zjednoczony sejm złożony z reprezentantów wszystkich dziesięciu istniejących w Prusach Stanów Prowincjonalnych, w łącznej liczbie ponad 600 deputowanych (der Vereinigter Landtag) (Kucharczyk 2020: 422–423)¹⁹, w tym z sejmiku pomorskiego.

Zgromadzenie zjednoczonych Landtagów zostało pozbawione możliwości regularnego zbierania się na plenarne obrady, czyli nie mogłoby dokonać ukonstytuowania się z własnej inicjatywy, bo o tym miał decydować wyłącznie król. O jego rzeczywistych intencjach reformatorskich na drodze do odnowy Prus świadczyły treści zawarte w mowie tronowej wygłoszonej na otwarciu tego sejmiku 11 kwietnia 1847 roku. Władca dał do zrozumienia, że nadal stanowczo odrzuca decyzję o nadaniu konstytucji dla Prus. „Jeśli państwo Hohenzollernów zamierzało kontynuować swoją modernizację, to z konieczności musiało przyznać społeczeństwu znaczące możliwości politycznego współdecydowania” (Winkler 2007: 100).

Duży wpływ na gwałtowny wręcz rozwój i upowszechnianie się idei liberalnych zmian w dotychczasowym, coraz gorzej funkcjonującym mechanizmie ustrojowym państwa pruskiego doby Restauracji (od 1815 roku, zwłaszcza po roku 1830) wywarła wypowiedź króla z 17 marca 1848 roku o zniesieniu cenzury prewencyjnej, zapowiadająca między innymi wolność prasy, słowa, stowarzyszania się²⁰. Jednocześnie władca obiecał, że w najbliższym czasie ponownie zwoła sejm krajowy (drugi). Następnego dnia tłumy berlińczyków, naładowane pozytywną energią, wyległy na ulice

¹⁹ Za przyczynę zwolania przez króla Zjednoczonego Landtagu uważa się dążenie władcy do uzyskania szerokiego poparcia planów sfinansowania budowy przede wszystkim połączenia kolejowego z Berlina do Prus Wschodnich (Królewiec) (Kucharczyk 2020: 504).

²⁰ Postulat zniesienia cenzury należał w tamtym okresie – obok żądania wypełnienia konstytucyjnych obietnic przez monarchę z lat 1813–1815 – do najważniejszych postulatów środowisk liberalnych (Kucharczyk 2020: 431).

stolicy Prus i plac przed zamkiem królewskim, aby wyrazić swoją wdzięczność. Padły nieopatrzone (?) strzały, doszło do starć z wojskiem, walk barykadowych, zginęło 216 manifestantów (Salmonowicz 1987: 380)²¹. W pojednawczo zredagowanej odezwie króla znalazło się ponowne zapewnienie o powołaniu w drodze wyborów ogólnokrajowej reprezentacji – Zgromadzenia Narodowego. Pod wrażeniem krwawych wydarzeń berlińskich monarcha przyspieszył inaugurację obrad drugiego Zjednoczonego Landtagu. Zebrał się on już 2 kwietnia 1848 roku i podjął decyzję o zwołaniu pruskiej konstytuandy. Tenże Landtag 8 kwietnia uchwalił ordynację wyborczą, według której miał zostać wybrany pierwszy pruski parlament – Zgromadzenie Narodowe (o tym niżej) (Kucharczyk 2020: 440). Mogło się wydawać, że liberalne mieszczaństwo naprawdę niebawem przejmie z rąk szlachty (arystokracji) władzę w państwie (Czapliński, Galos, Korta 1990: 443; Krasuski 2004: 196).

Owe dążenia i perspektywy stały się rzeczywistością oraz tłem podstawowych wydarzeń kreujących życie polityczne w Prusach wymiaru krajowego, jak i regionalnego (np. w prowincji pomorskiej), uwidaczniających się w różnych fazach i przejawach po burzliwej, krótkotrwałej, choć krwawej, berlińskiej rewolucji marcowej 1848 roku. Stanowiła ona apogeum siłowej konfrontacji w tym państwie ludzi z dwóch przeciwstawnych, wrogich, politycznych biegunów; zwolenników starego ustroju bądź przychylnych budowie nowego antyfeudalnego porządku ustrojowego, ale o charakterze monarchii parlamentarnej. W ostateczności pruską Wiosnę Ludów można zaliczyć do „rewolucji, która się nie udała” (Kucharczyk 2020: 424) (por. niżej).

Po berlińskich wydarzeniach rewolucyjnych 18–19 marca 1848 roku król 8 kwietnia obwieścił wprowadzenie ordynacji wyborczej uwzględniającej zasady powszechnego i tajnego, ale trybu pośredniego, prawa wyborczego do Zgromadzenia Narodowego (Nationalversammlung), które miało uchwalić konstytucję. Wybory posłów do tego jednoizbowego parlamentu były dwustopniowe (pośrednie), a powszechne tylko dla mężczyzn. Przeprowadzone zostały 1 i 8 maja 1848 roku²². Procedurę wyborczą oparto na przepisach prawnych przyjętych 8 kwietnia 1848 roku przez drugi

²¹ Według innych autorów 18–19 marca 1848 roku w Berlinie zginęło 187 osób (Engelmann 1984: 337). Według Kucharczyka (2020: 437) liczba ofiar to ogółem 201 zabitych: 183 manifestantów i 18 żołnierzy. Winkler (2007: 106) przyjął uogólnione dane o ponad 200 ofiarach.

²² Na temat reguł i istoty tych wyborów parlamentarnych por. Wielopolski (1965: 81–82). O składzie zawodowo-społecznym posłów wybranych w prowincji pomorskiej por. Wielopolski (1965: 82–83).

stanowy Zjednoczony Sejm – Landtag. W dniu 1 maja w każdym powiecie (okręgu) wybrani zostali przedstawiciele do kolegiów elektorskich, a 8 maja, w „wyborach ściślejszych” (Stichwahlen), elektorzy²³ w tajnej procedurze dokonali wyboru deputowanych (Krasuski 2004: 197; Czapliński, Galos, Korta 1990: 480). W wyniku wyborów majowych w 1848 roku wyłonione zostało jednoizbowe pruskie Zgromadzenie Narodowe (jako forma konstytuanty), zdominowane wówczas przez posłów o poglądach liberalnych różnych odcieni i reprezentujących szeroko rozumianą lewicę (Clark 2009: 422; Kucharczyk 2020: 443–444)²⁴. Z prowincji pomorskiej wybrano 30 posłów i tyle samo ich zastępców, z tego na okręg koszaliński (do którego przynależał powiat sławieński) 13 posłów i zastępców (Wielopolski 1965: 82)²⁵. Zgodnie z ustalonym rozdziałem mandatów poselskich (proporcjonalnie do liczby ludności) powiat sławieński otrzymał dwa miejsca w 402-osobowym Zgromadzeniu Narodowym (Lindmajer 2021: 91, przypisy 51 i 52).

Struktura zawodowa (warunkowana statusem materialnym i pochodzeniem społecznym) zdecydowanej większości elektorów zaświadczała jednoznacznie, dlaczego posłami i ich zastępcami reprezentującymi powiat sławieński (podobnie jak powiat słupski) zostali ludzie (zapewne niemal wszyscy) zaliczani do „nowej pomarcowej fali” odważniejszego politycznego zaangażowania, o poglądach dalekich od popierania utrzymującego się w Prusach systemu polityczno-ustrojowego i społeczno-własnościowego. Takie rozstrzygnięcie to wynik wprowadzanych po raz pierwszy w ordynacji przepisów o powszechności tajnego głosowania (do jednoizbowego Zgromadzenia Narodowego), ale jeszcze

²³ Z dużego powiatu sławieńskiego liczącego 62,5 tys. mieszkańców (1846 rok) i należącego wówczas do koszalińskiego okręgu wyborczego (z powiatem „Księstwo”, podzielonym później na powiaty: koszaliński, kołobrzegi i bobolicki) w prawyborach 1 maja 1848 roku zostało wybranych łącznie 122 elektorów, w tym 23 z czterech miast powiatu (Sławna, Darłowa, Polanowa i Sianowa) i 99 z terenów wiejskich. Wśród elektorów z miast powiatu 15 to z zawodu mieszczańskie-rolnicy i rzemieślnicy. W obwodach wiejskich na 99 elektorów 51 to rolnicy (chłopi), zagrodnicy, dzierżawcy ziemi, 42 elektorów wywodziło się z zawodowej kategorii rzemieślników i robotników dniówkowych. Załedwie jeden elektor to właściciel ziemski (Gutsbesitzer). Tych ostatnich, na przykład w większym powiecie słupskim, wybrano sześciu na 143 wszystkich elektorów wiejskich (Wielopolski 1965: 143). Więcej o strukturze zawodowej elektorów w Wielopolski (1965) oraz Lindmajer (2021: 91).

²⁴ Ta większość parlamentarna zgodziła się na utrzymanie w Prusach monarchii, ale ze znacznymi ograniczeniami pozycji króla.

²⁵ W tym przypadku termin „okręg” odnosi się do rejencji – jednostki terytorialnej administracji państwowej II stopnia.

nie w pełni demokratycznego, bowiem z wyłączeniem kobiet²⁶. Posłami wybranymi, 8 maja 1848 roku, z powiatu sławieńskiego zostali: (1) właściciel gospodarstwa zagrodniczego w Karwicach (Lohff lub Lohf), a jego zastępcą nauczyciel wiejski z Kragu; (2) etatowy skarbnik miejski w Darłowie Bliesener, a zastępcą wiejski robotnik dniówkowy ze Słonowic (Wielopolski 1965: 139, 141)²⁷.

W pierwszym pruskim Zgromadzeniu Narodowym, które rozpoczęło obrady 22 maja 1848 roku, dochodziło do nieustannych zwań politycznych między opozycyjną większością liberalno-demokratyczną a skrajnymi rojalistami konserwatystami wrogo usposobionymi do jakichkolwiek reform ustrojowych, nie wyłączając wciąż pojawiających się projektów nowej konstytucji i bardziej demokratycznych zmian w ordynacji wyborczej. W krótkich odstępach czasu, od końca maja do początku listopada 1848 roku, trzech proliberalnych premierów podało się do dymisji, nie mogąc stępić ostrza potęgującego się (nie tylko w parlamencie) konfrontacyjnego ruchu radykalno-demokratycznego i agresywnych poczynań rojalistycznej prawicy (Salmonowicz 1987: 380–381, 383–384)²⁸.

Należy podkreślić, że posłem z powiatu słupskiego uważanego za „cytadelę junkierstwa”, gniazdo prawicowych rojalistów, został asesor sądu apelacyjnego oraz członek kolegium sądu ziemskiego oraz miejskiego w Słupsku Lothar (Lotar) Bucher; późniejszy przywódca lewego centrum w parlamencie (Wielopolski 1965: 82). Był on wspomagany w swojej działalności przez wypróbowanego partnera politycznego Ludwika Bauera – lekarza (chirurga). Bauer został wybrany na posła do drugiego sejmiku (Landtagu) w styczniu 1849 roku²⁹.

Efektywność przedsięwzięć i dążeń lewicy centrowej, a zwłaszcza liberalno-demokratycznej w parlamencie, w tym posłów z ziemi słupsko-sławieńskiej, okazała się jeszcze nieskuteczna. Była zbyt słaba w obliczu wzrastającego naporu zwartych i zdeterminowanych szeregów skrajnej prawicy, budowanych przez zdeklarowanych feudalno-ziemiańskich przedstawicieli, wśród których czołowe pozycje zajmowała licząca się w sferach

²⁶ Czynne i bierne prawo wyborcze – według trybu pośredniego głosowania – przysługiwało tylko mężczyznom w wieku od 24 i od 30 lat (Kucharczyk 2020: 440).

²⁷ O parytecie liczby mandatów poselskich w stosunku do zaludnienia danego powiatu – zob. Wielopolski (1965: 81, 139); por. też: Lindmajer (2021: 91, przyp. 53). W powiecie słupskim wybrano także dwóch posłów: asesora sądowego Lotara (Lothara) Buchera i nauczyciela wiejskiego Moldenhauera ze Stowięcina. Ich zastępcami zostali (w kolejności): budnik z Rowów i kowal z Redzikowa (Wielopolski 1965: 139, 141).

²⁸ Tam nazwiska premierów, którzy złożyli swoje urzędy na ręce króla.

²⁹ O tych posłach politykach, ich postawie, działaniu, poglądach oraz dalszych losach zob.: Wiśniewski (1961).

otoczenia królewskiego szlachta rodowa, również ze wschodnich powiatów prowincji pomorskiej (wliczając powiat sławieński, także miastecki, a zwłaszcza słupski)³⁰. Przyszła ona w sukurs mobilizującej się antyrewolucyjnej frakcji na dworze panującego Fryderyka Wilhelma IV, popartej w końcu zmobilizowanymi formacjami licznego wojska, pacyfikującego nie tylko rozpędzane szeregi poselskie Zgromadzenia Narodowego, ale i ulice Berlina, po wprowadzeniu stanu oblężenia (stanu wojennego) w stolicy 12 listopada 1848 roku³¹.

Adekwatne przykłady mobilizacji do oporu wobec projektów Zgromadzenia Narodowego, zwłaszcza w obronie nienaruszalności terytorialnej swoich majątków i klasowych przywilejów, dali również wielcy właściciele ziemscy z powiatu sławieńskiego. W sierpniu 1848 roku został przez nich utworzony w Sławnie samoistny regionalny Związek Posiadaczy Ziemskich. Wśród jego inicjatorów i członków napotykamy nazwiska około 30 miejscowych latyfundystów, między innymi: von Belowów (Stawiska, Redęcin, Zaleskie), von Kamecke, von Derenthala (Postomino), von Blumenthala (Żegocino, Warcino), von Michaelisa (Kwasowo), von Bonina (Kosierzewo, Bożenice), von Kleista (Tychowo, Niemica), von Podewilsa (Krag). Do zarządu Związku obrony interesów wielkich agrariuszy wszedł ówczesny burmistrz Sławna C. Block³².

Po przewrocie politycznym i wojskowej pacyfikacji Berlina w listopadzie 1848 roku losy rewolucji w Prusach zostały rozstrzygnięte po myśli prawicy. W dniu 5 grudnia król wydał decyzję o rozwiązaniu Zgromadzenia Narodowego i nadał nową konstytucję. Ona również zapewniała jeszcze równość wobec prawa i korzystanie z podstawowych uprawnień politycznych³³. Poprzednie jednoizbowe Zgromadzenie Narodowe zastąpiono dwuizbowym sejmem.

³⁰ Aktywna politycznie pomorska szlachta ziemiańska była uważana za warstwę przywódczą całej skrajnej prawicy pruskiej. Można do niej zaliczyć, m.in.: Hansa Hugona von Kleista-Retzowa, ówczesnego landrata białogardzkiego, właściciela dóbr Tychowo (Gr. Tychow), Ernesta von Bülowa z Komorowa, Hansa Hugona von Gottberga, landrata słupskiego, właściciela Mianowic, Ludwiga Gerlacha (powiat „Księstwo”), Henryka von Puttkamera z Barnowca (powiat miastecki), jego zięcia, młodego Ottona von Bismarcka (Wiśniewski 1961: 143, 148, 160, 165–166).

³¹ Wiśniewski (1961: 168) pisze o ‘stanie oblężenia’ (też: Czaplinski, Galos, Korta 1990: 486), podczas gdy Salmonowicz (1987: 384) używa określenia ‘stan wojenny’. Siły zmobilizowane do pacyfikacji Berlina, dowodzone przez gen. von Wrangla, liczyły podobno aż 40 tys. żołnierzy (Englemann 1984: 359). Kucharczyk (2020: 446) pisze o ‘stanie oblężenia’ i 18 tys. żołnierzy w oddziałach gen. von Wrangla użytych do spacyfikowania stolicy.

³² Nieco więcej o tej inicjatywie zob.: Lindmajer (2021: 92–94).

³³ Ponadto gwarantowała swobodę przemieszczania się, wolność osobistą, wyznań religijnych, zgromadzeń, możliwość tworzenia różnych związków i organizacji.

Opublikowana została (6 grudnia 1848 roku) nowa ordynacja wyborcza. Wedle zawartych w niej podstawowych zapisów izbę niższą w projektowanym sejmie ogólnokrajowym (drugą, późniejszą Izbę Posłów) miano wybierać w głosowaniu równym i powszechnym, też dwustopniowym, dostępnym nadal tylko dla mężczyzn. Prawo wyboru deputowanych pierwszej izby (wyższej) otrzymali zamożniejsi obywatele pruscy płacący określonej wysokości podatki bezpośrednie (Wiśniewski 1961: 170; Czapliński, Galos, Korta 1990: 486–487; Salmonowicz 1987: 385).

W kampanii agitacyjno-politycznej poprzedzającej nowe wybory do drugiej izby (poselskiej), które odbyły się 22 stycznia i 5 lutego 1849 roku, nadal wyraźnie ujawniał swą działalność i poglądy były lewicowy poseł do pierwszego Zgromadzenia Narodowego (maj 1848 roku) Lotar Bucher ze Słupska, wspomagany przez lekarza Ludwika Bauera – teraz już także kandydata wybranego na posła. To oni z okręgu słupskiego otrzymali mandaty poselskie do nowego Sejmu Pruskiego (Landtagu). Poza nimi posłem z tego okręgu został burmistrz Łeby (były nauczyciel) Plath. W okręgu koszalińskim także wygrali trzech kandydaci liberalno-demokratyczni, wśród nich ponownie kasjer Bliesener z powiatu sławieńskiego.

Pomimo że w większości okręgów wyborczych na terenie prowincji pomorskiej (jak we wschodnich powiatach Hinterpommern) zwyciężyli po raz kolejny tzw. demokraci, to – oceniając całościowo – wybory drugiej izby sejmu (przedstawicielskiej) przyniosły dość wyraźny sukces stronnictwom prorządowym. W izbie poselskiej konserwatyści przeważali nad opozycją, ale tylko w stosunku 184 do 160 mandatów. W wyborach do izby pierwszej przeszli wyłącznie wyznaczeni kandydaci konserwatywni (Wiśniewski 1961: 171; Czapliński, Galos, Korta 1990: 487).

Nowy parlament pruski (po wyborach 22 stycznia i 5 lutego 1849 roku), z liczną reprezentacją liberalno-demokratycznych śmiałych posłów w izbie przedstawicielskiej, który rozpoczął obrady 26 lutego 1849 roku, nie mógł się długo utrzymać. Druga izba tego Sejmu Pruskiego, nie dość posłuszna królowi³⁴, została rozwiązana 27 kwietnia tego samego roku.

Rozpoczęły się prześladowania byłych posłów demokratycznych, którzy z Berlina rozjechali się do swoich „mateczników” wyborczych. Niektórzy nie zaniechali zajmowania się nadal czynnie agitacją i protestami antyrządowymi. Do takich zaliczał się Ludwik Bauer; 13 czerwca 1849 roku został aresztowany w Słupsku (Wiśniewski 1961: 173–174)³⁵. Postę-

³⁴ Monarcha pruski (od 1840 roku Fryderyk Wilhelm IV) godził się na formalne zaistnienie opozycji politycznej w Landtagu. Gotów był nawet szanować (tolerować) taką frakcję, ale pod warunkiem zachowywania przez nią lojalności (Engelmann 1984: 308).

³⁵ L. Bucher zdołał uciec do Anglii.

powoła stopniowa likwidacja zorganizowanego ruchu demokratycznego, czego przejawem było rozwiązanie w Słupsku tamtejszego Związku Ludowego (Volks-Verein)³⁶. Związek ten swego czasu w wyraźny sposób (dzięki L. Bauerowi) wpływał na – nieśmiało jeszcze – przemiany w życiu polityczno-społecznym mieszkańców powiatu sławieńskiego (które się nie utrwały).

Po rozwiązaniu drugiej izby parlamentarnej w końcu kwietnia (sformowanej w wyborach 22 stycznia i 5 lutego 1849 roku) król pruski przystąpił do rewizji zbyt (jego zdaniem) liberalnej konstytucji. Zaczął od ogłoszenia nowego prawa wyborczego z datą 30 maja 1849 roku, zasadniczo odmiennego od poprzednio obowiązującej ordynacji z 8 kwietnia 1848 roku. Odtąd wyborcy zostali podzieleni na trzy kategorie (klasy) według kryterium zamożności określonego wysokością płaconych przez nich podatków i realnej wartości posiadanego majątku. W każdej klasie wyborczej głosowano oddzielnie i dwustopniowo, dokonując wyboru najpierw własnych elektorów. Elektorzy, także odrębnie z każdej klasy, wybierali posłów w jednakowej liczbie w głosowaniu jawnym oraz ustnym. Tym razem wyraźne zwycięstwo w wyborach odnieśli konserwatyści różnych odłamów i orientacji, co było konsekwencją nie tylko ordynacji (z 30 maja), lecz także następstwem powstrzymywania się (na znak protestu) złamanej już opozycji liberalnej i demokratycznej od udziału w wyborach (Wiśniewski 1961: 175; Salmonowicz 1987: 391). Decyzja o bojkocie, skutkująca znaczną absencją głosujących³⁷, czy też obowiązująca reguła o jawności aktu wyborczego zmieniły diametralnie klimat i scenę polityczną chociażby (przykładowo) w sąsiadujących z ziemią sławieńską powiatach słupskiego okręgu wyborczego³⁸.

Zwieńczeniem okresu prób w dążeniach do przemian politycznych i ustrojowo-społecznych w Prusach z lat 1847–1849 i potwierdzeniem zwycięstwa (z pewnymi nieznacznymi ustępstwami) środowisk zachowawczych w tym państwie, skupionych wokół skrajnych konserwatystów z kamaryli dworskiej, była konstytucja nadana przez króla Fryderyka Wilhelma IV 31 stycznia 1850 roku. Potwierdzała ona, między innymi, ważność wcześniej opublikowanej i sprawdzonej już w praktyce wyborczej ordynacji z 30 maja 1849 roku.

³⁶ O tym Związku (por. niżej) zob. też: Wiśniewski (1961: 158, 162, 168, 175).

³⁷ Porównaj informacje (dane statystyczne) w Jasiński (1996: 342–344). Sławno należało do miast, które ujawniały swoją negatywną postawę wobec agitacji ludzi ze stronnictw opozycyjnych, żeby nie brać udziału w wyborach; przeciwnie – tutaj za przyjęciem nowej ordynacji głosowało „aż 66 procent” uprawnionych (Jasiński 1996: 344).

³⁸ To powiaty: słupski, lęborski, bytowski, miasteczki. Opis wydarzeń towarzyszących wyborom w tym okręgu zob.: Wiśniewski (1961: 175–176).

Część druga. Wybory do Izby Poselskiej Pruskiego Zgromadzenia Narodowego w latach 1850–1918 na przykładzie powiatu sławieńskiego tworzącego z miasteczkim odrębny okręg wyborczy

Zaistnienie i utrwalenie reguł oraz podstawowych norm działania dwuizbowego pruskiego parlamentu (Nationalversammlung; Landtag), wybranego po raz pierwszy w lipcu 1849 roku, dokonało się na podstawie narzuconej (oktrojowanej) przez króla ordynacji z datą 30 maja 1849 roku. Została ona obarczona wytycznymi o obowiązywaniu pośredniego trójklasowego cenzusowego prawa do głosowania, stanowiącego niepodważalne normy z momentem zatwierdzenia i przyjęcia zrewidowanej konstytucji z 5 grudnia 1848 roku, co nastąpiło dopiero pod koniec 1849 roku, definitywnie zaś z ogłoszeniem przez monarchę tej nowej ustawy zasadniczej 31 stycznia 1850 roku. Mając to na uwadze, można przyjąć za słuszną już wyrażoną konstatację (zob. wyżej), że pruska Wiosna Ludów to rewolucja, która się nie udała, a co najwyżej – odniosła sukces połowiczny.

W latach 1848–1850 Prusy wkroczyły na drogę budowy monarchii konstytucyjnej opartej na dominującej roli króla jako spójnej władzy wykonawczej i ustawodawczej, tj. dającej nadrzędną pozycję panującemu nad parlamentem. To było wyrazem ostatecznego przekreślenia szansy na wytworzenie się w monarchistycznych Prusach rządów parlamentarnych (Salmonowicz 1987: 391)³⁹. Zatem Prusy już od opublikowanej ustawy zasadniczej z 5 grudnia 1848 roku stały się monarchią konstytucyjną, ale nie parlamentarną ani tym bardziej demokracją parlamentarną (Kucharczyk 2020: 446), co potwierdziła ostateczna wersja konstytucji z 31 stycznia 1850 roku.

Zgodnie z tą konstytucją Królestwa Pruskiego parlament otrzymał nazwę Pruskie Zgromadzenie Krajowe (Preussische Landtag) (Wąsicki 1989: 273–274). Składało się ono z dwóch izb: Izby Pierwszej (wyższej) oraz Izby Deputowanych, zwanej Poselską. Izba Pierwsza, licząca 180 mandatariuszy, początkowo miała charakter senatu pochodzącego też

³⁹ Król miał zagwarantowane bezwzględne prawo weta wobec ustaw parlamentarnych, nadto wydawania rozporządzeń wyjątkowych z mocą ustawy, gdy parlament nie obradował, a więc mógł to czynić bez zasięgania opinii gremium. Formalnie władzę ustawodawczą sprawował król wspólnie z drugą izbą Landtagu – Izba Deputowanych. W istocie funkcjonowanie parlamentu pruskiego w pełni zależało od postanowień i decyzji monarchy, bowiem to on zwoływał, zamykał bądź odraczał sesje oraz miał prawo rozwiązywania Landtagu (obu izb) przed upływem kadencji (Salmonowicz 1987: 393, 447).

Tabela 1. Właściciele dóbr rycerskich w powiecie sławieńskim wybierający kandydatów na posłów do Izby Panów Pruskiego Landtagu według stanu z 1865 roku

Lp.	Nazwisko i miejsce zamieszkania właściciela	Nazwa dóbr rycerskich	
		stare majątki rodowe; data, od kiedy znajdowały się w rękach tej samej rodziny	majątki w posiadaniu dziedzicznym jako lenna i fideikomisy
1	v. Below , właściciel dóbr rycerskich w Runowie Sławieńskim	–	Runowo Sławieńskie, Redęcin, Zębowo, Miednik. Lenna
2	v. Below , Heinrich i Gebhard, właściciele dóbr rycerskich w Stawiskach	–	Stawiska, Pieńkowo, Dzikowo. Lenna
3	v. Below , Nikolai, porucznik, Zaleskie	–	Zaleskie. Fideikomisy
4	v. Bonin , rotmistrz, Kosierzewo	Kosierzewo, od 1799 r.	–
5	v. Böhn , radca ziemstwa, Bzowo	–	Bzowo. Lenno
6	v. Böhn , gen.-major, komendant w Szczecinie	–	Ścięgnica. Lenno
7	Bracia: v. Gottberg , Gustaw z „Wulfshöfen”*, v. Gottberg , Wilhelm, porucznik, Reblino, v. Gottberg , Werner, porucznik, Reblino	Reblino, od 1816 r.	–
8	v. Kameke , kapitan, Szczecinek	–	Mzdowo. Lenno**
9	v. Kleist , landrat (na emeryturze), Niemica	Niemica, od 1800 r.	–
10	v. Kleist , szambelan, Tychowo (Sławieńskie)	–	Tychowo. Lenno
11	Hrabia v. Krockow , Pieszcz	Pieszcz, od 1775 r.	–
12	v. Natzmer , Carl, Poczdam	Borkowo, od 1531 r.	–
13	v. Schlieffen , naczelnik zamku, Sulechówko	–	Sulechówko. Lenno Lejkowo. Lenno Kusice. Fideikomisy
14	v. Wödtk e, landrat, Sławno	–	Gologóra b. Lenno
15	v. Wödtk e, Erich, Axel, Walter	–	Żydowo a. Lenno
16	v. Wödtk e, właściciel dóbr rycerskich w Żydowie	–	Żydowo b. Lenno
17	v. Zitzewitz , major, Biesowiec***	–	Biesowiec. Lenno
18	v. Zitzewitz , Eugen, właściciel dóbr rycerskich w Ciecholubiu	–	Ciecholub**. Lenno

* – miejscowość niezidentyfikowana; ** – ówczesnie na terenie powiatu sławieńskiego, dziś w powiecie miasteczkim; *** – także posiadacz Pustowa (lenno) w powiecie miasteczkim i z tego tytułu w składzie tamtejszej korporacji szlachty. Hrabia v. Blumenthal z Janiewic był właścicielem dóbr Janiewice (kategoria a) oraz Żukowa, Łętowa, Gwiazdowa i Gwiazdówka w powiecie sławieńskim. Zaliczany do posiadaczy wyborców z powiatu miasteczkiego (Hoyer 1868: 204).

Źródło: opracowano na podstawie: Hoyer (1868: 204–205).

z wyborów pośrednich i cenzusowych. Jedynie część jej składu była powoływana przez króla bądź uzyskała prawo dziedzicznego zasiadania. Po dalszych regulacjach i rozporządzeniu króla, od 12 października 1854

roku, Izbie tej nadano nazwę Izba Panów (Herrenhaus). Odtąd mieli do niej wchodzić wyłącznie członkowie dziedziczni lub wiryliści⁴⁰ powoływani przez króla na wnioski rekomendujące ze strony określonych ciał kolegialnych, w tym szlacheckich korporacji posiadaczy majątków ziemskich w formie ordynacji i fideikomisów utworzonych z niektórych junkierskich dóbr rycerskich⁴¹ (tzw. Landschafty) (Salmonowicz 1987: 395–396; Wąsicki 1989: 274–275). Takie właśnie związki, zrzeszenia właścicieli majątków i szlachty tytularnej były jedynym źródłem promowania do tronu swoich kandydatów na deputowanych do Izby Panów z wybitnie wiejsko-junkierskich powiatów prowincji pomorskiej (wliczając powiat sławieński) (Tab. 1).

W korporacji właścicieli rodowych dóbr rycerskich o uprawnieniach wyborczych wyodrębniono ustawowo dwie ich kategorie, co uwidoczniło na przykładzie powiatu sławieńskiego w Tabeli 1. Do pierwszej kategorii zaliczono posiadaczy starych dóbr rycerskich, które do 1865 roku przez co najmniej poprzednie 50 lat znajdowały się w rękach tej samej rodziny w linii męskiej (Tab. 1). Do drugiego rodzaju trwałych (befestigten) ziemskich posiadłości należały (Tab. 1) dobra rycerskie dziedziczone w linii męskiej na podstawie uszczegółowionych zasad prawno-dziedzicznych (Erbordnung) tworzonych z tytułu lenna bądź statusu ordynacji, minoratu, senioratu, fideikomisu (Hoyer 1868: 201)⁴².

Prawni właściciele tych kategorii dóbr rycerskich (po ukończeniu 25. roku życia) tworzyli osobną grupę posiadaczy na wyodrębnionym terenie jednego z istniejących lub powstających w Prusach od końca XVIII wieku okręgów ziemstw kredytowych (Landschaften). Ze szlachtą danego okręgu (Landschaftsbezirk) posiadającą tytuł hrabiowski (Verband der Grafen) ze swojego grona typowali kandydata (kandydatów) na członka Izby Panów pruskiego Landtagu, nominowanych ostatecznie przez króla (Hoyer 1868: 200–201)⁴³.

Odrębne trzy okręgi ziemstw kredytowych w rejencji koszalińskiej tworzyły powiaty: (1) lęborski i bytowski, (2) słupski, miasteczki i sławieński

⁴⁰ Wirylista – reprezentant w izbie wyższej w parlamencie niektórych państw monarchistycznych pełniący funkcje deputowanego z tytułu swego stanowiska, przykładowo rektory uniwersytetów, biskupi.

⁴¹ Ordynacja – majątek rodowy, niepodzielny i niezbywalny. Fideikomis – system dziedziczenia wielkiej własności ziemskiej polegający na przejściu majątku tytułem spadku na spadkobiercę z zastrzeżeniem, że nie przysługuje mu prawo sprzedaży, zastawu itp.

⁴² Minorat – prawo najmłodszego syna do dziedziczenia po ojcu. Seniorat – zasada dziedziczenia przez najstarszego członka rodziny.

⁴³ Szerzej o genezie i roli władz Pomorskiego Ziemstwa Kredytowego (na przełomie XVIII–XIX wieku), założonego w 1780 roku, zob.: Szultka (2003: 568–570, 588–599); także Kucharczyk (2020: 234–235).

ski (Herzogthum Wenden), (3) białogardzki, szczecinecki i „księstwo”. Z okręgu nr 2 można było wybrać do nominacji królewskiej dwóch kandydatów (zu präsentierenden Mitglieder des Herrenhaus) (Hoyer 1868: 200)⁴⁴. Na pierwszej liście uprawnionych do uczestnictwa w procedurze wstępnego wyłaniania kandydatów na członków Izby Panów z okręgu ziemstwa pomorskiego nr 2 z 1865 roku (Hoyer 1868: 201–205) ujęte zostały nazwiska 46 właścicieli dóbr rycerskich z powiatu słupskiego, 21 z powiatu miastecckiego i 18 z powiatu sławieńskiego (Hoyer 1868: 204–205). W Tabeli 1 umieszczono nazwiska wszystkich ówczesnych posiadaczy takich dóbr ziemskich w powiecie sławieńskim, tam mieszkających na stałe oraz poza jego granicami (takich było tylko trzech). Zaszczytu zasiadania w Izbie Panów w latach 1850–1918 dostąpiło zaledwie osiem osób mieszkających w rejencji koszalińskiej lub urodzonych na tym terenie. Spośród nich siedmiu to latyfandyści i jeden doskonale wykształcony prawnik, z naukowym dorobkiem, szybko pokonujący szczeble kariery w administracji prowincjonalnej. Wspomniany Karl F. von Denzin zasiadał ponownie w Izbie Pierwszej Parlamentu Pruskiego, wybranego po opublikowaniu konstytucji, w pierwszej krótkiej kadencji 1850–1852. Z wyboru korporacji właścicieli dóbr rycerskich z okręgu drugiego (Landschaftsbezirk Stolp, Rummelsburg, Schlawe) w latach 80. XIX wieku zasiadał w Izbie Panów Julius von Puttkamer, właściciel Złakowa (koło Postomina), majątku na statusie fideikomisu⁴⁵. W 1895 roku, korzystając z identycznej procedury nominacyjnej, do tej Izby Landtagu dostał się Nikolas Georg von Below z Zaleskich. Był jej członkiem do początku 1918 roku. Po nim pojawił się, zaledwie na kilka miesięcy przed kapitulacją Niemiec w listopadzie 1918 roku, Karl Johann E. von Puttkamer dzierżący majątek Trzebielino⁴⁶.

⁴⁴ Uwaga: uprawnieni właściciele dóbr rycerskich z powiatu drawskiego i świdwińskiego (do 1815 roku w Nowej Marchii) należeli do okręgu wyborczego ziemstwa (Landschaftsbezirk) na terenie prowincji brandenburskiej (Hoyer 1868: 200–201).

⁴⁵ JdPP für das Jahr 1885: 7.

⁴⁶ N.G. v. Below urodził się w 1839 roku w Brześciu Litewskim. Poseł w Reichstagu 1871–1874, 1878–1881 (z okręgu wyborczego Lębork–Słupsk); poseł w Izbie Panów Landtagu 1875–1876, 1886–1892 z okręgu wyborczego miasteczko-sławieńskiego, w ścisłym kierownictwie Związku Wszechniemieckiego (Alldeutscher Verband). Pozostali magnaci ziemscy w Izbie Panów to: August von Gerlach z Parsowa 1830–1906 (okręg koszalińsko-kołobrzESCO-bobolicki) – 1889/1890–1906; baron Karl Eduard Joachim Rüdiger von der Goltz, Dr jur. (1837–1910), landrat świdwiński, właściciel majątności Krzecko, w Izbie 1900–1910; Hugo von Kleist-Retzow (1834–1909), właściciel Tychowa (pow. białogardzki), w Izbie 1892–1909; Moritz August E. von Oppenfeld (ur. 1858, Bierzwnica, pow. białogardzki), w Izbie 1901/1902–1918; Hermann Haken, dr praw h.c. (ur. 1828 w Koszalinie), burmistrz Kołobrzegu, od 1878 roku nadburmistrz Szczecina, w Izbie Panów 1895–1907 (Mann 1988).

Właściwie aż do połowy lat 60. XIX wieku nie zostały wytyczone i ustalone stałe okręgi wyborcze dla czytelnej repartycji miejsc najpierw do dwóch Pruskich Zgromadzeń Narodowych⁴⁷, następnie do dwuizbowego Landtagu Pruskiego wyłanianego na podstawie ordynacji wyborczych z 8 kwietnia i 6 grudnia 1848 roku, a także z 30 maja 1849 roku. Konstytucja z 31 stycznia 1850 roku takich szczegółowych zapisów (wykonawczych) odnośnie do ustalenia granic okręgów wyborczych również nie zawierała.

Powiat sławieński w latach 1848–1849 wchodził w skład tymczasowego okręgu wyborczego (wiosna 1848, styczeń–luty 1849 roku) złożonego z pięciu powiatów: sławieńskiego, bytowskiego, lęborskiego, miastecckiego, słupskiego. Przed pierwszymi wyborami do drugiej izby w lipcu 1849 roku sławieńskie tworzyło okręg z powiatami (od 1872 roku): bobolickim, kołobrzeskim i koszalińskim. Z kolei na potrzeby wyborów do Parlamentu Erfurckiego, tzw. Zjednoczeniowego (1850 rok), ustanowiony został okręg wyborczy składający się z trzech powiatów: bytowskiego, miastecckiego i sławieńskiego (Lindmajer 2021: 103–104; Wąsicki 1989: 236–240). Celem wyłonienia kandydatów na członków izby wyższej Landtagu (Herrenhaus) utworzono okręg z powiatów: miastecckiego, sławieńskiego i słupskiego. Pierwsze wybory do tej izby – po opublikowaniu pruskiej konstytucji (31 stycznia) – odbyły się w połowie marca 1850 roku. Celem wyłonienia, w wyborczej procedurze wstępnej, elektorów (Wählmannen) powiat sławieński został podzielony na dziewięć obwodów do głosowania⁴⁸.

Powiaty miasteczki, sławieński i słupski to region (Landschaftsbezirk Herzogthums Wenden)⁴⁹, który od marca 1850 roku na trwałe stanowił odrębny okręg wyborczy dla typowania kandydatów do zasiadania w Izbie Panów (Herrenhaus), zatwierdzony w rozporządzeniu króla pruskiego dopiero 10 listopada 1865 roku (Hoyer 1868: 200). Był zwieńczeniem procesu kształtowania również ram terytorialnych podziałów państwa na potrzeby wyborcze do Izby Pierwszej Landtagu, zapoczątkowanego jej ustanowieniem w 1854 roku (Salmonowicz 1987: 395–396)⁵⁰.

Druga Izba Pruskiego Zgromadzenia Narodowego miała początkowo 350 miejsc, w latach 1851–1866 – 352, od 1867 roku – 432, od 1906 roku – 443. Od 30 maja 1855 roku otrzymała nazwę Izby Poselskiej

⁴⁷ Pierwszy jednoizbowy ogólnopruski parlament po wyborach 1 i 8 maja 1848 roku obradował od 22 maja do siłowego rozwiązania w dniu 5 grudnia 1848 roku. Drugi (dwoizbowy) parlament pruski przestał funkcjonować po zaledwie dwóch miesiącach, z chwilą rozwiązania przez króla 350-osobowej izby niższej (Abgeordnetenhaus) 27 kwietnia 1849 roku (Kucharczyk 2020: 443, 446–448).

⁴⁸ Schlauer Kreisblatt (dalej: Sch.K.) 1850, Nr 10: 50–51.

⁴⁹ JdPP für das Jahr 1885: 7.

⁵⁰ JdPP für das Jahr 1885: 6.

(Abgeordnetenhaus) (Wąsicki 1989: 275)⁵¹. Jej członków wybierano na kadencje trzyletnie w okręgach składających się z jednego lub kilku powiatów, z jednego lub kilku dużych miast⁵². Jak wiemy, w konstytucji pruskiej z 31 stycznia 1850 roku potwierdzona została ordynacja wyborcza z 30 maja 1849 roku, przewidująca wprawdzie wybory powszechne tylko dla mężczyzn do Izby Poselskiej, ale pośrednie i nierówne (dwustopniowe), jawne, z podziałem prawyborców na trzy klasy podatkowe.

Do 1860 roku obowiązywał podział na okręgi z lat 1848–1849 w ówczesnych wyborach do jednoizbowego Pruskiego Zgromadzenia Narodowego, zachowany i po 1850 roku w wyborach deputowanych tylko do Izby niższej Landtagu (tj. Izby Poselskiej). Do tych celów na przykład jeden okręg wyborczy obejmował powiaty: bytowski, lęborski, słupski, miasteczki i sławieński. Potwierdza te ustalenia dokumentacja z wyborów do Izby niższej, które odbyły się na początku września 1851 roku. Komisarzem wyborczym w tym okręgu został landrat słupski Hans von Gottberg, właściciel dóbr Mianowice. Przeprowadzono wówczas odrębne prawyборы w gminach wiejskich. W powiecie sławieńskim wybrano 17 elektorów i tyle samo zastępców. Przeważali wśród nich wyraźnie sołtysi i zasobni w ziemię gospodarze chłopszy (Mann 1988)⁵³.

Dopiero od 1860 roku (ustawa z 27 czerwca) na potrzeby wylaniania posłów do Drugiej Izby (Poselskiej) pruskiego Sejmu Krajowego – Landtagu (Abgeordnetenhaus) zaczął obowiązywać w tym państwie podział na wyodrębnione stałe wielomandatowe okręgi wyborcze obejmujące po kilka powiatów (zwłaszcza we wschodnich prowincjach słabo zaludnionych). Na obszarze rejencji koszalińskiej (liczącej niewiele ponad 14 tys. km²) utworzono pięć okręgów (1–3-mandatowych), w tym miasteczko-sławieński (nr 2), z którego wybierano dwóch posłów. Pozostałe cztery okręgi wyborcze w tej rejencji obejmowały powiaty: lęborski, bytowski, słupski (nr 1; 3 posłów); świdwiński, drawski (nr 3; jeden poseł); koszaliński, kołobrzeski, bobolicki (nr 4; dwóch posłów); szczecinecki, białogardzki (nr 5; dwóch posłów) (Hoyer 1868: 200; Neumann 1874: 515)⁵⁴.

⁵¹ Zwiększenie o 80 liczby deputowanych w 1867 roku było wynikiem przyrostu ludności w państwie po pruskich aneksjach w następstwie pokonania Austrii w 1866 roku i likwidacji Związku Niemieckiego; w 1876 roku Izba Poselska liczyła 433 deputowanych.

⁵² Przykładowo samodzielnym okręgiem wyborczym od 1861 roku był Szczecin.

⁵³ Tam błędnie podano, że Gottberg na urzędzie landrackim był od 1853 roku. Wśród elektorów: 12 sołtysów, 3 chłopów i zagrodnik, tylko jeden właściciel ziemski (por. Sch.K. 1851, Nr 37).

⁵⁴ Też: Rummelsburger Kreisblatt (dalej: Rumm.K.) 1866, Nr 24; JdPP für das Jahr 1885: 9; Kreisblatt des Landkreises Stolp 1908, Nr 22; Belgard-Polziner Kreisblatt 1913, Nr 26.

Z prowincji pomorskiej wybierano, do Izby Poselskiej liczącej 433 deputowanych, łącznie 26 posłów; w tym z rejencji szczecińskiej 12, z koszalińskiej 10, ze stralsundzkiej 4⁵⁵.

Wybory w okręgu nadzorował komisarz nominowany przez urząd rejencyjny. Początkowo był to aktualny landrat któregoś z powiatów tworzących okręg, w kolejnych wyborach zmieniany; tak więc po landracie sławieńskim komisarzem powinien zostać miastecki. Takowa reguła nie wynikała z konkretnych ustaleń administracyjnoprawnych (jak i w innych okręgach), odkąd typowano także zastępcę komisarza. Na przykład w 1888 roku w okręgu miastecko-sławieńskim komisarzem był landrat miastecki, a jego zastępcą deputowany tego powiatu w sejmiku prowincjonalnym von Massow, właściciel dóbr rycerskich Wołcza Wielka⁵⁶. W latach wyborczych 1893 i 1898 komisarzem był landrat miastecki von Weiher, zastępcą sławieński – Heinrich von Below, w roku 1908 landrat miastecki, zastępcą sławieński – Artur von Schelicha⁵⁷.

Okręgi wyborcze były podzielone na liczne obwody do głosowania z uwzględnieniem granic powiatów, które je tworzyły (Tab. 2). Na przykładzie powiatu sławieńskiego dostrzegamy malejącą liczbę obwodów wiejskich z powodu systematycznego spadku zaludnienia wsi sławieńskiej, wywołanego emigracją stałą, nasilającą się od przełomu lat 60. i 70. XIX wieku. W 1870 roku istniało 60 wiejskich obwodów wyborczych, w 1885 roku – 56, w 1898 roku – 52⁵⁸. Między rokiem 1870 i 1913 Sławno było podzielone na sześć obwodów, Darłowo na cztery, Polanów i Sianów

Tabela 2. Podział powiatu sławieńskiego na elektorskie wielomandatowe obwody wyborcze w 1870 i 1898 roku

Obwody	Liczba obwodów w roku	
	1870	1898
3-mandatowe	21	21
4-mandatowe	26	17
5-mandatowe	10	10
6-mandatowe	3	4
Razem	60	52

Źródło: Sch.K. 1870, Nr 41: 427–432; 1898, Nr 82: 370–372.

⁵⁵ Reglement über die Ausführung der Wahlen vom 4. September 1882. Amtsblatt. Extra-Beilage zu Stück 38.

⁵⁶ Extra-Blatt zu Stück 39 des Amtsblatts der Königlichen Regierung zu Cöslin vom 29. Sept. 1888: 249.

⁵⁷ Sch.K. 1893, Nr 93; 1898, Nr 82; 1908, Nr 35.

⁵⁸ Extra-Blatt zum Sch.K. Nr 45 pro 1870; Nr 75 pro 1885; Sch.K. 1898, Nr 82.

na dwa⁵⁹. Na czele każdego obwodu stał przewodniczący i jego zastępca. Listy uprawnionych do głosowania i zawierające nazwiska kandydatów na elektorów były udostępniane do sprawdzenia w wyznaczonych miejscach – na wsiach w lokalach przyszłych wyborów; w Sławnie przykładowo przez trzy dni w urzędzie magistrackim⁶⁰.

W obwodach w pierwszej turze (tzw. prawyборы) wybierano określoną liczbę elektorów, w drugiej elektorzy oddawali głosy na wytypowanych i umieszczonych na liście okręgowej kandydatów na deputowanych do Drugiej Izby Poselskiej pruskiego parlamentu (Tab. 3). Między pierwszą a drugą turą wyborów przez długi czas przerwa była zaledwie 7-dniowa, na początku XX wieku 2-tygodniowa⁶¹.

Tabela 3. Liczba elektorów w powiecie sławieńskim z poszczególnych trzech klas cenzusowych w wyborach do Drugiej Izby Landtagu Pruskiego w 1870 i 1898 roku

Kategoria elektorów (Abteilung)	Wybory w 1870 r.		Wybory w 1898 r.	
	powiat ogółem	w tym miasta	powiat ogółem	w tym miasta
Pierwsza	87	28	88	20
Druga	107	19	92	21
Trzecia	91	18	87	20
Razem	285	55	267	61

Źródło: opracowano na podstawie: Extra-Blatt zum Sch.K. Nr 45 pro 1870: 5–11; Extra-Beilage zum Schlauer Kreisblatt Nr 94. Ausgegeben am 1. Nov. 1898: 1–6.

Na obwody o liczbie ludności od 800 do tysiąca przypadają trzy mandaty elektorskie, od tysiąca do 1250 – cztery, od 1250 do 1500 – pięć, powyżej tej granicy – sześć⁶². W 1870 roku trzy 6-mandatowe obwody obejmowały po sześć, pięć i trzy miejscowości; największy liczył 1552 mieszkańców⁶³. W 1898 roku wśród czterech obwodów 4–6-wioskowych dwa przekraczały 1600 mieszkańców; największy liczył 1655⁶⁴.

⁵⁹ Extra-Blatt zum Sch.K. Nr 45 pro 1870; Nr 75 pro 1885; Sch.K. 1888, Nr 88; 1898, Nr 82; 1903, Nr 95, 97; 1908, Nr 50; 1913, Nr 47.

⁶⁰ Sch.K. 1888, Nr 89; 1892, Nr 68; 1908, Nr 50.

⁶¹ Extra-Blatt zu Stück 39 des Amtsblatts..., vom 29. Sept. 1888: 249; Sch.K. 1893, Nr 93; 1898, Nr 82; 1908, Nr 35.

⁶² Analiza zapisów ze Sch.K. 1870, Nr 41: 427–431; 1898, Nr 82: 370–372. Zdarzały się nieliczne odstępstwa, gdy chodzi o zachowanie pierwszego kryterium ludnościowego. Na przykład w 1870 roku były cztery obwody poniżej 800 mieszkańców (najmniejszy 706 osób), w 1898 roku tylko jeden.

⁶³ Pomiłowo, Kosierzewo, Kwasowo, Gwiazdowo, Gwiazdówko. Trzywioskowy: Kościernica, Garbno, Naclaw (łącznie 1504 mieszkańców).

⁶⁴ Obejmował Jarosławiec, Rusinowo, Naćmierz, Wszędzień, Bylicę, Wicie.

W powiecie sławieńskim wytyczone były obwody złożone z jednej do sześciu miejscowości wiejskich. Na przykład w 1870 roku jednowioskowe obwody w liczbie 13 tworzyło Malechowo (1000), Pieńkowo (834), Postomino (945), Sławsko (1060), Staniewice (880), Tychowo (1045), Warszkowo (1114), Wrześnica (1016), Wiekowice (810), Zaleskie (1131), Żydowo (901), Słowino (1185), Podgóry (771)⁶⁵. W 1898 roku jednowioskowych obwodów było pięć: Postomino (795), Słowino (1059), Tychowo (902), Pieszcz a i b (854) oraz Sławsko (1046)⁶⁶.

Oddziaływanie znacznego ubytku ludnościowego z terenów wiejskich powiatu sławieńskiego na notowania w pierwszej turze wyborów parlamentarnych widać wyraźnie w zapisach dotyczących liczby elektorów (Tab. 3 i 4). Warto – przede wszystkim – zauważyć, że między 1862 a 1913 rokiem liczba elektorów zwiększała się tylko w dekadzie lat 60., przez następne 15 lat ustabilizowała się na granicy 285, aby spaść do po-

Tabela 4. Liczba elektorów w powiecie sławieńskim wybierających posłów do Drugiej Izby Sejmu Pruskiego w latach 1862–1913

Rok	Liczba elektorów				
	ogółem powiat	w tym z miast			
		Sławno	Darłowo	Polanów	Sianów
1862	265	18	20	9	8
1867	271	18	20	?	?
1870	285	18	20	8	9
1876	284	19	20	9	9
1882	285	20	21	9	10
1884*	285	22	21	9	10
1888	270	22	21	8	10
1893	262	21	20	9	10
1898	267	22	21	8	10
1903	?	23	21	9	11
1908	?	24	21	10	11
1913	263	26	21	10	11

* – uzupełniające wybory jednego posła w tym okręgu.

Źródło: Extra-Beilage zum Sch.K. Nr 18 vom 30. April 1862; Extra-Blatt zum Sch.K. Nr 45 pro 1870; Nr 85 vom 24. Okt. 1876; Nr 84 pro 1882; Nr 69 pro 1884; Extra-Beilage zum Sch.K. Nr 94, 1898; Sch.K. 1888, Nr 102; 1893, Nr 103; 1903, Nr 99; 1908, Nr 53; 1913, Nr 47; Rumm.K. 1867, Nr 45; Rumm.K. 1870, Nr 47.

⁶⁵ W nawiasach liczba ludności w 1867 roku (Sch.K. 1870, Nr 41: 427–431). W Pieńkowie, Postominie, Wiekowicach, Staniewicach, Podgórkach i Żydowie (a) wybierano po trzech elektorów, w pozostałych po czterech.

⁶⁶ W nawiasach liczba ludności w 1895 roku (Sch.K. 1889, Nr 82: 370–372). Sławsko – 4-mandatowe, w pozostałych wybierano po 3 elektorów. Warszkowo tworzyło wówczas jeden obwód z Warszkówkiem (5-mandatowy; 1431 mieszkańców).

ziomu 263 w 1913 roku. Jedynie dzięki w miarę korzystnym notowaniom w zaludnieniu miast powiatu (proporcjonalnie wyraźniejszym w Sławnie i Sianowie) ogólna liczba elektorów w ciągu tego półwiecza zmniejszyła się jedynie o dwóch. W 1913 roku w miastach wyłoniono o 13 elektorów więcej niż w 1862, natomiast na wsi o 15 mniej⁶⁷.

Mamy do dyspozycji ciekawe, a jednocześnie ważne przyczynki do szerszej oceny stanu i zmiany w strukturze społeczno-zawodowej elektorów wybranych w obwodach wiejskich w 1870 i 1898 roku (Tab. 5) i bar-

Tabela 5. Struktura społeczno-zawodowa elektorów wiejskich z powiatu sławieńskiego w wyborach 1870 i 1898 roku

Lp.	Zawód – profesja – stanowisko	Rok wyborów i liczba elektorów	
		1870	1898
1	Sołtysi ^a	63	4
2	Chłopi. Hodowcy. Rybacy ^b	48	52
3	Właściciele dóbr rycerskich i innych majątków ziemskich ^c	21	32
4	Dzierżawcy ziemscy	9	2
5	Administratorzy i zarządcy dóbr	7	5
6	Służba nadzoru leśnego	8	2
7	Inspektorzy	10	1
8	Radcy ziemscy i urzędnicy	4	6
9	Naczelnicy obwodów administracyjnych i gmin	–	51
10	Duchowni i służba kościelna ^d	18	13
11	Nauczyciele ^e	12	17
12	Rentierzy	2	1
13	Kupcy i szynkarze	5	3
14	Rzemieślnicy ^f	5	5
15	Właściciele zakładów przemysłowych ^g	8	4
16	Oficerowie i inni ^h	–	3
17	Marynarze floty handlowej ⁱ	–	1
18	Pracownicy poczty i kolei	3	–
19	Nadzorczy i robotnicy drogowi	–	2
20	Bez określenia	7	2
Razem		230	206

a – także wójt Darłówka (1870 rok); b – wśród nich nieliczni chłopi małorolni (np. w 1898 roku – 7 budników, zagrodnicy, w 1870 roku 2 ogrodników); c – właściciele dóbr rycerskich: 1870 rok 11, 1898 rok 19; d – superintendet (1870 rok z Tychowa), większość to pastorycy (np. dwóch z Krągu w 1870 roku), kaznodzieje, kantor, kościelni; e – m.in. z Bobrowic, Bobrowiczek, Sławska, Staniewicz (1870 rok), Radosławia, dwóch ze Słowina (1898 rok); f – w 1870 roku 3 młynarzy, w 1898 roku 3 kowali; g – 7 właścicieli młynów (m.in. w Bobrowicach, Karwicach, Królewie, z Żukowa właściciel serowni (1870 rok)), w 1898 roku 3 właścicieli młynów; h – porucznik von Mosch z Garbna, rotmistrz von Schlieffen z Kusic i królewski młodszy szambelan dworu von Puttkamer ze Żlakowa (1898 rok); i – mieszkał na stałe w Staniewiczach.

Źródło: opracowano na podstawie: Extra-Blatt zum Sch.K. Nr 45 pro 1870: 5–10; Extra-Beilage zum Sch.K. Nr 94, 1898.

⁶⁷ Obliczenia na podstawie statystyki z Tabeli 4.

Tabela 6. Struktura społeczno-zawodowa przewodniczących wiejskich obwodów wyborczych w powiecie sławieńskim w 1870 i 1898 roku

Lp.	Zawód – profesja – stanowisko	Rok wyborów	
		1870	1898
1	Właściciele dóbr rycerskich i innych majątków ziemskich	15 ^a	14 ^{ax}
2	Dzierżawcy majątków prywatnych i państwowych	7	3
3	Sołtysi	16	1
4	Właściciele gospodarstw chłopskich	–	1 ^b
5	Zarządcy dóbr prywatnych i domonialnych	2	3
6	Racy ziemscy	2	1
7	Administracja fiskalna dóbr państwowych	1	2
8	Służba nadzoru lasów państwowych	1	3
9	Naczelnicy obwodów administracyjnych i gmin	1	16
10	Prezydent rejencji koszalińskiej	1 ^c	1 ^{cx}
11	Landrat pow. sławieńskiego	1 ^d	–
12	Młodszy szambelan dworu	–	1 ^e
13	Podporucznik	–	1 ^f
14	Rotmistrz	–	3 ^g
15	Duchowni i służba kościelna	11 ^h	–
16	Nauczyciele	1 ⁱ	–
17	Urzędnik stanu cywilnego	–	1
18	Właściciele zakładów przemysłowych	1 ^j	1 ^{jx}
Liczba przewodniczących		60	52

a – 11 właścicieli dóbr rycerskich (Biesowiec, mjr v. Zitzewitz; Kwasowo, rotmistrz v. Michaelis; Noskowo; Polanów-Zamek, Kannenberg; Boleszewo; Ostrowiec; Ratajki, Ludendorff; Redęcin, v. Below; Wielin; Żukowo; Żegocino, v. Blumenthal; 4 właścicieli dóbr [Gutsbesitzer] z Domachowa, Bobrowic, Karwic i Malechowa); ax – wszyscy to właściciele dóbr rycerskich: w Boleszewie, Bukowie, Dobrzęcinie (baron v. Wolzogen), Karwicach (Edelmann), Kwasowie (v. Michaelis), Laskach, Noskowie, Pieszcu (h. v. Krockow), Postominie (v. Denzin), Redęcinie (v. Below), Niemicy (v. Kleist), Ostrowcu, Żegocinie (v. Blumenthal), Żydowie (b); b – gospodarz ze Słowina; c-cx – prezydent rejencji v. Senden – właściciel dóbr w Naclawiu, w 1898 roku szambelan dworu, baron; d – v. Kleist, właściciel Niemicy; e – v. Puttkamer, Żlakowo; f – z Pieńkowa; g – z Komorowa, Kusic, Sowna; h – wśród nich Eduard W. Lindemann, pastor i superintendent (1864–1884) synodu sławieńskiego z Tychowa, pastory z Dąbrowy, Iwięcina, Kragu, Łącka (o nazwisku Modritzki), Postomina, Starego Krakowa, kaznodzieje ze Słonowic, Słowina, Starego Krakowa, kościelny ze Staniewic; i – w Przystawach; j-jx – młynarze z Zielnicy i Warszkowa.

Źródło: opracowano na podstawie: Sch.K. 1870, Nr 41: 427–432; 1898, Nr 82: 370–372.

dziej wymierne w powiatowym Sławnie w trakcie 11 wyborów między 1862 a 1913 rokiem (Tab. 7).

Wśród elektorów wybieranych w Sławnie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku (Tab. 7) stale zaznaczali swoją obecność kupcy, handlowcy (na pierwszym miejscu), urzędnicy, rzemieślnicy, właściciele zakładów przemysłowych, rolnicy, rentierzy. W mniejszości pojawiali się (i nie przed każdymi wyborami) elektorzy spośród lekarzy (1888, 1903),

Tabela 7. Struktura społeczno-zawodowa elektorów ze Sławna w latach 1862–1913

Lp.	Wyszczególnienie	1862	1870	1876	1882	1884	1888	1893	1898	1903	1908	1913
		18	18	19	20	22	22	21	22	23	24	26*
1	Urzędnicy ^a	3	4	2	3	4	6	4	2	3	4	5
2	Administracja sądownicza ^b	1	3	2	–	–	1	1	–	–	–	–
3	Lekarze, aptekarze ^c	–	–	–	–	–	2	3	2	2	–	–
4	Nauczyciele	2	1	1	–	–	1	–	–	–	–	2
5	Duchowni ^d	1	1	–	–	–	–	–	1	1	–	–
6	Rentierzy	1	–	3	3	3	1	2	4	2	–	2
7	Kupcy, handlowcy	4	5	6	5	6	4	5	5	5	5	5
8	Rolnicy ^e	–	–	1	4	4	1	2	2	2	4	2
9	Rzemieślnicy ^f	5	1	4	2	2	2	–	1	3	7	6
10	Właściciele zakładów przemysłowych ^g	1	2	–	–	–	4	3	5	5	3	3
11	Właściciele nieruchomości ^h	–	1	–	1	1	–	–	–	–	1	1
12	Bez określenia	–	–	–	2	2	–	1	–	–	–	–

* – liczba elektorów w poszczególnych latach; a – burmistrz (1x), landrat (4x), urzędnik policji, radny miejski, inspektor kolejowy, pocztmistrz, nadzorca domu dla ubogich, urzędnicy różnych profesji – miejscy, powiatowi, instytucjonalni (w liczbie 21); b – pracownicy sądu powiatowego, radcy i adwokaci; c – lekarze medycyny i weterynarii, właściciel apteki; d – kaznodzieje i superintendenci; e – w tym ogrodnik (1x); f – farbiarze, stolarz, ślusarz, szewc, piekarz, cieśla-murarz, rzeźnik, zegarmistrz, kowal, krawiec, blacharz, kołodziej, mistrz budownictwa; g – właściciele: browaru (4x), młyna (3x), drukarni (5x), cegielni (4x), farbiarni (4x), młeczarni (2x), tartaku (2x), fabryki wędlin, garbarni; h – właściciel hotelu, budynków mieszkalnych.

Źródło: opracowano na podstawie: Sch.K. (Extra-Beilage; Extra-Blatt) za odpowiednie lata (jak pod Tab. 4).

nauczycieli (1862–1876, 1913), duchowieństwa (pojedyncze cztery przypadki 1862, 1870, 1898, 1903).

W tabeli 8 zawarto nazwiska i ważniejsze fakty z życiorysów 13 deputowanych do Izby Poselskiej Pruskiego Zgromadzenia Krajowego (Landtagu), wybranych z okręgu miasteczko-sławieńskiego w latach 1852–1918. Lista nie jest kompletna, bowiem brakuje dokładnej personalnej obsady jeszcze jednego mandatu w latach pierwszego posłowania J.A. von Bonina 1852–1863 (por. Tab. 8) i urzędujących obu posłów z tego okręgu w latach 1863–1867⁶⁸.

⁶⁸ W tamtych latach odbyły się dwukrotne wybory: w X 1863 i 3 VII 1866 roku (elektorów w dniu 25 VI 1866 roku). Kadencja po tych ostatnich wyborach została skrócona już 22 września 1867 roku. Kolejną procedurę wyłaniania przez prawyborców elektorów przeprowadzono 30 października, a wybory posłów w połowie listopada 1867 roku (Rumm.K. 1866, Nr 24 i 26; Rumm.K. 1867, Nr 40, 45; Krockow 1998: 109, 115).

Tabela 8. Deputowani w Izbie Poselskiej Pruskiego Zgromadzenia Krajowego z miasteczko-slawieńskiego okręgu wyborczego w latach 1852–1918

Lp.	Nazwisko i imię (imiona)	Data i miejsce			Okres zasiadania w Izbie Poselskiej, miejsce zamieszkania, pełnione funkcje, stanowiska zawodowe, stopnie wojskowe w latach wykonywania obowiązków poselskich	Inne ważne zapisy z życiorysu
		urodzenia	śmierci			
1	Bonin , Julius Albert von	28.7.1811 Cetuń (powiat miastecki)	27.12.1879 Berlin		1852*–1863; prokurator w Słupsku 1867–1870; nadprokurator w Greifswaldzie	partia konserwatywna; do 1870 r. kwestor Uniwersytetu w Greifswaldzie
2	Loën , Hugo von, baron	25.6.1819 Dessau	30.7.1890 Wiesbaden		1867–1873 major rezerwy; rezydencja w Kragu (powiat sławieński)	partia konserwatywna; właściciel dóbr rycerskich Krag; szambelan i ochmistrz dworu panującego
3	Woedtke , Carl Ludwig A. Reinhold Hermann Julius Alwin von	23.7.1828 Głodowa (powiat kosza- liński)	1.7.1898 Biała (powiat miastecki)		1870–1873 landrat sławieński (V 1857–VII 1873)	partia konserwatywna; 1883–1894 landrat gryficki; właściciel dóbr: Gologóra (powiat sławieński) i Biała (powiat miastecki); tajny radca stanu
4	Ludendorff , Eugen	7.11.1834 Szczecin	?		1873–1882 właściciel dóbr rycerskich Ratajki (powiat sławieński)	partia konserwatywna; podporucznik rezerwy; zasiadał w sejmiku powiatowym i prowincjonalnym (deputowany powiatowy), radca powiatowy; stryj Ericha Ludendorffa (1865–1937)
5	Königsdorff , Felix Silvius Ferdinand von, hrabia	24.9.1835 Słęża (powiat wrocławski)	24.2.1924 Kassel		1873–1879 zamieszkały w Dretyniu (powiat miastecki)	partia wolnokonserwatywna; studia prawnicze we Wrocławiu, Heidelbergu i Berlinie; prezydent policji (?); porucznik rezerwy; właściciel dóbr rycerskich w Dretyniu
6	Massow , Adolf von	27.8.1837 Berlin	8.10.1909 Trzcimno (powiat miastecki)		1879–1882; emerytowany major i właściciel dóbr rycerskich Trzcimno	partia konserwatywna; 1851–1857 w korpusie kadetów; 1857–1877 oficer w służbie czynnej; od 1877 zarządzanie własnym ma-

7	Bismarck, Wilhelm Otto Albrecht von, hrabia	1.8.1852 Frankfurt nad Menem	30.5.1901 Warcino	1882–1885 cesarski radca stanu (tajny radca stanu i radca referendalny w pruskim ministerstwie spraw wewnętrznych)	jątkiem ziemskim; członek sejmiku powiatowego; 1881–1898 poseł w Reichstagu partia wolnokonserwatywna; studia prawnicze w Królewcu, Berlinie, Bonn; porucznik asysty królewskiej; uczestnik wojny 1870–1871; 1879–1881 przy namiestniku Alzacji i Lotaryngii; 1878–1881 poseł Reichstagu; 1881 urzędnik pomocniczy w kancelarii Rzeszy; 1884 radca referendalny w pruskim ministerstwie spraw wewnętrznych; 1888 naczelny prezydent prowincji wschodniopruskiej; 1898 na stałe w posiadłości Warcino; syn kanclerza Rzeszy R. Otto von Bismarcka
8	Puttkamer, Waldemar von	2.4.1835 Zarnetang (?)	22.12.1903 Berlin	1882–1885; kapitan rezerwy; właściciel dóbr rycerskich Koleczygłowski (powiat miastecki)	partia konserwatywna; w szkole kadetów; do 1856 w czynnej służbie wojskowej; zarządzający własnymi dobrami ziemskimi; członek towarzystwa ubezpieczeń przeciwpożarowych (przewodniczący zarządu); dwie kadencje w Reichstagu: 1874–1877, 1878–1881
9	Balan, Max Hermann Heinrich Wilhelm von	9.3.1849 Frankfurt nad Menem	4.1.1905 Poczdami	1886–1893; landrat sławieński (I 1884–V 1892); porucznik gwardii konnej landwery; Sławno	partia wolnokonserwatywna; w 1859 ojciec otrzymał szlachectwo; deputowany w sejmiku prowincjonalnym; 1884–1892 landrat sławieński, 1893–1901 prezydent policji w Poczdami; rotmistrz gwardii konnej w Poczdami; 1901–1905 prezydent rejencji kolonńskiej
10	Puttkamer, Karl Johann Erich von	10.3.1845 Trzebielino (powiat miastecki)	25.7.1935 Trzebielino	1886–1918; kapitan rezerwy; major rezerwy; radca ziemstwa; w Izbie Poselskiej do 8.7.1918	partia konserwatywna; od 1874 zarządzający dziedzicznym majątkiem rycerskim Trzebielino; członek wydziału powiatowego; 1904–1914 radca ziemstwa; 1918 w Izbie Panów (kilka miesięcy)

cd. tab. 8

Lp.	Nazwisko i imię (imiona)	Data i miejsce		Okres zasiadania w Izbie Poselskiej, miejsce zamieszkania, pełnione funkcje, stanowiska zawo- dowe, stopnie wojskowe w latach wykonywania obowiązków poselskich	Inne ważne zapisy z życiorysu
		urodzenia	śmierci		
11	Fischer , Ernst Albert	15.12.1849 Kopań (powiat sławieński)	?	1894–1908; 1913–1918; rolnik; właściciel folwarku w Kopaniu	partia konserwatywna; radny gminy (w tym kościelnej); członek synodu powia- towego; przewodniczący Darłowskiego Związku Rolniczego; w zarządzie Rolni- czego Związku Kupna i Zbytu (z siedzibą w Sławnie); członek Izby Rolniczej w Po- wiatowym Związku Rolników (drugi prze- wodniczący)
12	Michaelis , Hubert Ernst Julius Erdmann von	12.4.1858 Kwasowo (powiat sławieński)	22.7.1925 Kwasowo	1905–1913; rotmistrz land- wery; właściciel dóbr ry- cerskich Kwasowo	partia konserwatywna; 1879–1890 oficer w służbie czynnej; członek wydziału powia- towego; zasiadał w sejmiku powiatowym; deputowany powiatowy; deputowany ziem- stwa; przewodniczący Powiatowego Zwiąż- ku Rolników i powiatowego związku kom- batantów; 1903–1918 poseł w Reichstagu
13	Zitzewitz , Ernst Friedrich Karl von	16.8.1867 Biesowiec (powiat mia- stecki)	?	1918; rotmistrz; właściciel dóbr rycerskich Biesowiec	partia konserwatywna

* – wybory odbyły się późną jesienią 1851 roku.
Źródło: Mann (1988) z uzupełnieniami autora.

Spójrzmy na deklarowaną przynależność partyjną posłów z okręgu miastecko-sławieńskiego (Tab. 8). Spośród 13, których znamy, 10 należało do partii konserwatywnej (tzw. starych konserwatystów), a trzech do partii Wolnych Konserwatystów (powstałej w 1866 roku; Freikonservative Partei). Byli to: landrat sławieński Max von Balan (I 1884–V 1892), zatem urzędnik państwowy⁶⁹, człowiek z zewnątrz, niezwiązany z rodzimą (sławieńsko-miastecką) klasą ziemiańską; Wilhelm hrabia von Bismarck, syn premiera Prus i kanclerza II Rzeszy (od 1871 roku) Ottona von Bismarcka, solidnie wykształcony, przed kadencją w Landtagu 1882–1885 poseł w Reichstagu w wieku zaledwie 26 lat, po śmierci ojca (1898 rok) „pan na Warcinie 1898–1901”; Felix hrabia von Königsdorff, po studiach prawniczych, właściciel majątności na statusie dóbr rycerskich w Dretyniu (powiat miastecki).

Dla celów porównawczych warto zapoznać się z problemem politycznych wyborów przez posłów do Izby Deputowanych w pozostałych czterech okręgach rejencji koszalińskiej w latach 1852–1918. Było ich 51, w tym 41 konserwatystów (80,4%), trzech wolnokonserwatystów, dwóch z frakcji neokonserwatywnej, dwóch z partii narodowoliberalnej oraz trzech na statusie bezpartyjnym (Mann 1988).

Niewiele znaczące różnice „programowe” dzieliły starych konserwatystów od wolno- i neokonserwatystów. Łącząc ich razem, otrzymujemy 46 posłów w jednym politycznym bloku (90,2%). Do tej dominującej większości wszystkich posłów z odłamów konserwatywnych można śmiało dołączyć dwóch posłów z partii narodowoliberalnej, będącej w Sejmie Pruskim i Sejmie Rzeszy prawicowo-liberalną Partią Rzeszy popierającą Ottona von Bismarcka. Taki wskaźnik posłów starokonserwatywnych i innych prawicowych wybranych z czterech okręgów rejencji koszalińskiej – łącznie 48 na 51 wzrósł do 94%; w okręgu miastecko-sławieńskim osiągnął pułap 100%.

Zawłaszczenie w sensie politycznym ziem miasteckiej i sławieńskiej przez ideologów i propagatorów konserwatywnych niemieckich wartości (zwłaszcza w skrajnie pruskim wydaniu) okazało się – jak widać – kompletne. Był to skądinąd efekt powszechności na tym terenie takich postaw politycznych – licząc od wstępnych etapów procedury wyłaniania posłów: przez uprawnionych prawyborców, a następnie przez elektorów (pewne przykłady wskaźników struktury politycznej elektorów porównaj niżej). Wbrew domniemaniom elektorzy w okręgu miastecko-sławieńskim

⁶⁹ Czynnici zawodowo urzędnicy państwowi mogli podejmować działalność parlamentarną. Pozwalało na to pruskie prawo wyborcze, które nie zabraniało im kandydowania do Izby Deputowanych Landtagu (Salmonowicz 1987: 392; por. Tab. 8, zapisy – poz. 3, 7, 9).

nie mieli łatwego zadania. Jak się przekonujemy, na listach poselskich kandydatów znajdowali się tylko konserwatyści (w jednostkowych przypadkach, jako ich polityczni konkurenci, wolnokonserwatyści), przynajmniej po dwóch na jedno miejsce mandatowe.

Oto – na wstępie – pewne przykłady ten stan potwierdzając. W wyborach w 1873 roku wolnokonserwatysta Eugen Ludendorff z Ratajek⁷⁰ (248 głosów elektorskich w okręgu) wygrał z konserwatystą von Belowem (129 głosów), a hrabia F. von Königsdorff z Dretynia, konserwatysta (218 głosów) wyprzedził mniej wyraźnie swojego partyjnego rywala Nicolasa G. von Belowa z Zaleskich (156 głosów elektorskich)⁷¹. Mając możliwość, zwróćmy uwagę na specyficzny klimat towarzyszący tego roku w wyborach do Landtagu, a uwidoczniiony w całym państwie pruskim, nieobcy przy tym w wiejskich i małomiasteczkowych (drobnomieszczańskich) okręgach wyborczych rejencji koszalińskiej – włączając teren miasteczko-sławieński. Od początku lipca 1871 roku Prusy weszły w kilkuletni okres „walki o kulturę” (Kulturkampf), czyli wprowadzania w życie ustawodawstwa antykościelnego forsowanego w Landtagu przez narodowych liberałów protestanckich, dla których głównym przeciwnikiem był Kościół katolicki. Ale chodziło o ograniczenia nie tylko jego miejsca oraz roli w życiu społeczno-publicznym, również Kościoła protestanckiego. W 1872 roku Sejm Pruski zniósł kościelny nadzór nad szkolnictwem, oddając go administracji świeckiej, a kolejnymi „ustawami majowymi” z 1873 roku podporządkował Kościół ściśle ustawodawstwu państwowemu. „Kulturkampf” był ruchem politycznym o rodowodzie i w swojej istocie antykatoickim. W tej walce dla mobilizacji i zdeterminowania prusko-niemieckiej opinii publicznej (z szerokiego spektrum orientacji liberalnych) żyjącej w euforii po zwycięskiej wojnie 1870–1871 posługiwano się stereotypem wielogłowego wroga jedności dopiero co zjednoczonej Rzeszy pod berłem dynastii pruskiej; zaliczono do niego watykański Rzym z jego dogmatem o nieomyślności papieża, pokonaną Francję, partię „Centrum”, będącą liczącym się już politycznym ramieniem katolików w Niemczech, w tym Polaków katolików w granicach Królestwa Pruskiego. Co więcej, wśród otwartych przeciwników bismarckowskiej koncepcji nowej Rzeszy z jednym Kościołem narodowym, w jakiejś otoczce państwa liberalnego o kulturze świeckiej, znaleźli się pruscy skrajni konserwatyści protestancy (opozycjoniści starokonserwatywni), przy okazji demonstrujący swój pruski par-

⁷⁰ Archiwum Państwowe w Koszalinie (dalej: AP Kosz.), Zespól: Regierungsbezirk Köslin (dalej: Reg. K.), Akcesja (dalej: Acc.) 16/44, Nr 3060. Telegram, Schlawe 4.11.1873. Ratajki ówczesnie należały administracyjnie do powiatu sławieńskiego.

⁷¹ Wybory do Reichstagu odbyły się w 1874 roku.

tykularyzm, żyjący w obawie przed rozplynięciem się Prus w federacyjnej wielkiej Rzeszy.

W tygłu nabrzmiałych napięć na pruskiej scenie politycznej, na początku listopada 1873 roku odbyły się wspomniane „ściśle wybory” (Stichwahlen) posłów do Izby Reprezentantów Landtagu. Zanim stały się faktem, doszło do zawiązania w Prusach centralnego komitetu wyborczego frakcji liberalnych (głównie prawicy narodowoliberalnej) z Partią Wolnych Konserwatystów pod hasłem poparcia rządowej walki z papieżem, przeciwko narastającemu wpływowi socjaldemokracji i mniejszościom narodowym. Powstawały okręgowe komitety wyborcze lansujące kandydatów na posłów przekonanych co do budowy nowoczesnej II Rzeszy z Prusami na czele. Nazywano ich „prorządowymi deputowanymi” (regierungsfreundliche Abgeordnete)⁷².

W wiejsko-małomiasteczkowym okręgu miasteczko-sławińskim liberalni działacze polityczni byli nieliczni, mniej znaczący w akcjach propagandowych i chyba mało pewni siebie w próbach ofensywy na lokalnym podwórku, nawet w latach, gdy frakcje liberalne zwyciężały w wyborach do II Izby Landtagu w latach 60. XIX wieku. Deputowani takich opcji z rzadka pochodzili z wiejskich okręgów rejencji koszalińskiej, gdzie szczególnie w drugiej turze (elektorskiej) dominowały wpływy starokonserwatywnych potentatów z kręgu wielkich właścicieli ziemskich. Mogli i byli niekiedy tu promowani kandydaci z zewnątrz o znanych nazwiskach, zajmujący wysokie stanowiska w administracji państwowej. Tak było w sąsiednim okręgu słupsko-bytowsko-lęborskim w 1873 roku. Wówczas liczebnie silne środowisko liberalnych elektorów ze Słupska zdecydowało się – na fali mobilizacji patriotycznej przeciwko papieskiemu Rzymowi, jezuitom i Francji (filarom antyniemieckiego ultramontanizmu) – o wystawieniu na liście „prorządowych deputowanych” dwóch kandydatów zajmujących wysokie stanowiska w centralnej administracji państwowej. Jeden z nich (deklarujący się jako bezpartyjny) został wybrany z dwoma rodzimymi kandydatami: wolnokonserwatystą i konserwatystą⁷³. W granicznym od zachodu okręgu kołobrzESCO-koszalińsko-bobolickim mobili-

⁷² AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060. Telegram: Stolp, 4.11.1873.

⁷³ Owym berlińczykiem (posłem w Landtagu 1873–1874) był Martin Friedrich R. von Delbrück, dr nauk prawnych (po studiach w Halle, Getyndze i Berlinie), pruski minister stanu od 1869 roku, urzędujący od 1871 roku w Kancelarii Rzeszy. Dwaj pozostali to, w kolejności: Wilhelm F.M. Kette (właściciel dóbr w Jasieniu) i Karl F. von Denzin (ur. w Sławnie, 1800 rok). Wyeliminowany został inny minister stanu z Berlina dr Achenbach (Mann 1988; AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060. Telegram: Stolp, 4.11.1873; Intelligenzblatt für Stolp, Schlawe, Lauenburg 1873, Nr 85 z 22 X).

zacja szeregów prawyborców, a potem znacznej liczby elektorów, zapewne z Kołobrzegu i Koszalina, deklarujących się jako liberałowie, przeciwko wpływowi klerykałów z partii Centrum, Polakom i innym „partykularystom” zagrażającym jedności Rzeszy, dała zwycięstwo dwóm kandydatom z szeregów inteligencji narodowych liberałów (Mann 1988: nr 28, 32)⁷⁴.

Wracając do wyborów w okręgu miasteczko-sławieńskim, nie można pominąć zawiązanego tu komitetu wyborczego deklarującego jedność z ideą frontu sił centrowo- i prawicowoliberalnych, liberalnych i stronnictwa wolnokonserwatywnego lansującego, na przykład raczej dość niecodzienne, a odosobnione w swojej rzeczowej zbitce znaczeniowej, „hasło” kampanii, aby „nie wybierać żadnego starokonserwatysty ani ultramontana”⁷⁵. Tak też w rzeczywistości się stało. W 10-osobowym Komitecie wyborczym okręgu znalazło się czterech właścicieli ziemskich, w tym: wolnokonserwatysta, kandydat na posła (i wybrany) E. Ludendorff z Ratajek, pozostali – zapewne z tej samej frakcji – z Karwic, Piaszczyzna i Rzeczy Wielkiej (pow. miasteczki); dwóch adwokatów (z Darłowa i Sławna); radca sądu obwodowego (ze Słupska?); sędzia filii sławieńskiego sądu powiatowego z Sianowa; kupiec z Miastka i R. Kolbe z Sianowa, właściciel fabryki zapalek⁷⁶.

Odezwa wyborcza tego komitetu i swoista deklaracja programowa zawiązanej koalicji liberałów i wolnokonserwatystów w okręgu miasteczko-sławieńskim nie odznaczała się odmiennością w artykułowaniu podstawowego przesłania politycznego nacechowanego – jak wszędzie – ideologią poirytowanego młodego niemieckiego nacjonalizmu, tropiącego i wskazującego starych i najnowszych wrogów II Rzeszy. Był on skrętnie podsycany na doraźne potrzeby jednoczenia („pacyfikowania”) sceny politycznej i „uregulowania wewnętrznego zegarka nowej Rzeszy”. Z kart historii tworzono wypisy nawiązujące w swojej treści o wyostrej interpretacji, do długotrwałej walki Pierwszej Rzeszy i Prus z papieżem, sięgając po przykłady nie tylko z czasów reformacji i wojny trzydziestoletniej, lecz cofając się aż do zmagania z papieżem dynastii Hohenstaufów. Wyeksponowana została wroga postawa papieskiego Rzymu i jego „żołnierzy-jezuitów” wobec procesu jednoczenia się Niemiec pod przewodem Prus w XIX wieku, względem Francji Napoleona III do 1870 roku i aktualnie III Republiki. Ostrze patriotyczno-niemieckiej ojczyźnianej propagandy skierowano przeciwko aspiracjom i ruchom narodowym Po-

⁷⁴ Colberger Zeitung für Pommern 1873, Nr 170 z 26 X.

⁷⁵ Intelligenzblatt für Stolp, Schlawe, Lauenburg 1873, Nr 85 z 22 X.

⁷⁶ Cösliner Anzeiger 1873, Nr 130; Cösliner Zeitung 1873 (b.n.). Inserirwane w AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060.

laków we wschodnich prowincjach Prus oraz politycznej roli biskupów katolickich w całej II Rzeszy wobec państwa, które rozpoczęło właśnie budowanie nowych podstaw swojej nowoczesnej tożsamości narodowej, integrując się politycznie i kulturowo. Należy zatem zwalczać wszelkich wrogów jedności i wielkości Niemiec, nie dopuszczając ich także do ław parlamentarnych Sejmu Pruskiego. Dlatego powstał – jak czytamy – sojusz narodowych liberałów i wolnokonserwatystów również na tym skrawku Pomorza, nie tylko przeciw ultramontanom, socjaldemokratom, ale i zdeklarowanym skrajnym starokonserwatystom, nieufnym wobec nowych wyzwań oraz nierozumiejących potrzeb spruszczonej Rzeszy⁷⁷.

Jest zasadne pytanie: Czy i jak długo po wyborach w 1873 roku ekspozycja wrogów pruskiej II Rzeszy kształtowała przekonania i wybory polityczne mieszkańców wschodniego regionu prowincji pomorskiej? Wiedząc o coraz silniejszym oddziaływaniu także tutaj na sferę przekonania i zakres skomplikowanych – niekiedy się wykluczających – wartości prusko-niemieckiej ideologii państwowej, wyraźnych już i uciążliwych symptomów kryzysu ekonomiczno-finansowego, zwłaszcza rolnego, ogarniającego Niemcy właśnie od 1873 roku⁷⁸. Regres w dochodowości z rolnictwa, przede wszystkim na wschodzie Prus, mógł być w pierwszej kolejności kojarzony z politycznym, a głównie pełnym rozmachem i bezwzględnością gospodarczym liberalizmem młodej II Rzeszy. Rozpoczęły się poszukiwania i przewartościowanie sposobów na uwolnienie się od narastających na tle regresu materialnej egzystencji, nie zaniedbując reaktywacji rodzimych wartości pruskiego dziedzictwa państwowego, idei symbiozy dawnych hierarchicznych struktur społecznych, dających jakby poczucie pewności i przewagi względem wyzwań nowej cywilizacji materialnej i jej nadbudowy w wymiarze idei i polityki. Wieś pruskiej prowincji wschodnich nie w pełni to wszystko rozumiała, z trudem przyswajała, niechętnie akceptowała, chyba że pod wpływem wciąż obecnego upojenia siłą swojej pruskiej Rzeszy, ale i zakradającej się obawy przed możliwością odwetu za rok 1870–1871, po tym jak we wrześniu 1873 roku ostatecznie formacje okupacyjnych wojsk niemieckich musiały wycofać się z terytorium francuskiego.

Nie trzeba udowadniać, że wielka antyfrancuska kampania prasowa inspirowana przez Bismarcka od początku 1874 roku kształtowała w najdalszych zakątkach prowincjonalnych Prus poczucie jedności i gotowości

⁷⁷ Z odrębnego drukowanego tekstu odezwy i proklamacji komitetu wyborczego w okręgu miasteczko-sławieńskim (Inserowany AP. Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060).

⁷⁸ O jego genezie, przejawach, przebiegu por. Czapliński, Galos, Korta 1990: 542–543; Krasuski 2004: 254.

do oporu wobec tego wroga, który ośmiela się ponoć ingerować w sprawy wewnętrzne Rzeszy (doba Kulturkampf). W atmosferze i prawie na krawędzi nie tylko propagandowej groźby wojny prewencyjnej przeciwko Francji, trwającej do maja 1875 roku, stary konserwatyzm pruski, wręcz zaściankowy, separatystyczny, z jego próbami wyalienowania się spod nacisków narodowo-niemieckich aspiracji mocarstwowych, nadal tu i ówdzie wyraźnie ustępował, lecz nie na długo.

W półtorarocznym „zimnowojennym” klimacie antyfrancuskim utrwaliła się jedna z czytelnych syntez hasłowych z kampanii do Landtagu w 1873 roku, aby nie wybierać starokonserwatystów. Po trzech latach, jesienią 1876 roku w okręgu miasteczko-sławieńskim posłami zostali dwaj reprezentanci frakcji wolnokonserwatywnej, wyraźnie dystansując swoich kontrkandydatów. To właściciele dóbr rycerskich – Eugen Ludendorff z Ratajek i Felix S.F. hrabia Königsdorff z Dretynia, mający spory zasób doświadczeń w administracji samorządowej na szczeblu powiatu i prowincji (pierwszy z wymienionych) oraz prawnicze wykształcenie uniwersyteckie (por. Tab. 8)⁷⁹.

Podwójny sukces wyborczy wolnych konserwatystów – bardziej otwartych na zmieniający się i wymagający świat otaczający Prusy, rozumiejących potrzeby oraz aspiracje nowego narodowego państwa niemieckiego – po 1876 roku już się nie powtórzył w okręgu miasteczko-sławieńskim. Konserwatyści odzyskiwali przychylność elektorów ze wsi w obu powiatach⁸⁰. E. Ludendorff z Ratajek otrzymał po raz drugi (i ostatni) mandat na kadencję 1879–1882, uzyskując 181 głosów – jedynie pięć więcej niż jego rywal z frakcji starokonserwatystów, którym był von Puttkamer – właściciel dóbr rycerskich w Główczycach (pow. słupski). Drugim deputowanym został starokonserwatysta Adolf von Massow, dziedziczący majątek rycerski Trzcinnu, który od 14. roku życia był związany z wojskiem – najpierw jako kadet (1851–1857), potem przez 20 lat w czynnej służbie, przechodząc na emeryturę w 1877 roku w stopniu majora. Ten pryncypialny w swoich frakcyjnych szeregach regionalny polityk z wpływowego rodu miasteczkiej szlachty (od dwóch lat zarządzający majątkiem) też nie oczekiwał ze spokojem na wynik rywalizacji z kandydującym ponownie, znacznie lepiej wykształconym „cywilem”, ale tylko ze stopniem porucznika rezerwy – hrabią Feliksem von Königsdorffem. Karta fron-

⁷⁹ E. Ludendorff uzyskał 226 głosów elektorskich, F. Königsdorff – 225. Dwaj główni rywale: konserwatysta Göring (prawnik) – 131, von Brauchitsch (nadradca rządowy) – 126 głosów (AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060: Telegram, Schlawe 27.10.1876).

⁸⁰ Po dwóch ostatnich dotkliwych klęskach (1873 i 1876) nastąpiło ponowne zjednoczenie prusko-protestanckich neo- i starokonserwatystów w ramach Niemieckiej Partii Konserwatywnej (Deutschkonservative Partei) (Krasuski 2004: 273).

towca z lat wojen Prus o zjednoczenie Niemiec (1864, 1866, 1870–1871) przeważała – A. von Massow zebrał o 16 głosów elektorskich więcej (185 do 169)⁸¹.

Powstrzymanie jednoznacznie negatywnego trendu w parlamentarnej walce o fotele w Izbie Reprezentantów Sejmu Pruskiego z okręgu miasteczko-sławieńskiego od wyborów w 1879 roku stało się faktem. Przez kilkanaście kolejnych lat – do 1893 roku – utrwała się tu jakby tradycyjna, ale i powierzchowna polaryzacja przy elektorskich urnach wyborczych; tradycyjna, bo nadal raczej zbyt mało wyrazista politycznie, a jeszcze mniej zróżnicowana w programach społeczno-socjalnych. Wygrywali, zdobywając po jednym mandacie, tylko deklarujący się jako wolni konserwatyści bądź z okrzepniętej i umocnionej na nowo Niemieckiej Partii Konserwatywnej. Niektórzy spośród wybrańców tego ostatniego ugrupowania nie zaniechali podkreślania wciąż swojego elementarnego rodowodu politycznego – że są starokonserwatystami. W praktyce i klimacie walki przedwyborczej ujawniła się jakby z góry wyreżyserowana spójność metod propagandowego oddziaływania na elektorat okręgu w duchu bardzo wówczas pojemnego konserwatyizmu prusko-protestanckiego.

Pod względem preferencji politycznych w państwie pruskim po 1850 roku doszło do ogromnego zróżnicowania regionalnego. W przededniu I wojny światowej pruski tradycjonalistyczny konserwatyzm był niezwykłą osobliwością niemal wyłącznie terenów na wschód od Łaby. W 1913 roku obie partie konserwatywne w 443-osobowej Izbie Poselskiej miały aż 201 reprezentantów. Spośród 147 starokonserwatywnych deputowanych 124 pochodziło ze wschodnich prowincji Prus. W zdecydowanej większości – przekraczającej ponad połowę połączonej frakcji obu partii konserwatywnych – wywodzili się oni z klasy właścicieli majątków rycerskich. To utrzymało pozycję tej partii na wsi pruskiej (Czapliński, Galos, Korta 1990: 537; Clark 2009: 492).

Właściciele ziemscy oraz ich konserwatywni wiejscy sojusznicy – bogate chłopstwo wspierane organizacyjnie przez Związek Rolników – zdołali narzucić swoje interesy i w znacznej mierze także swoją kulturę polityczną ogółowi elektoratu ze wsi chłopskiej oraz obszarów dworskich. Tak też się stało i w okręgu miasteczko-sławieńskim, gdzie nieliczni porzucili ostatecznie swój powierzchowny zresztą liberalizm w połowie lat 70. XIX wieku, zaniepokojeni narastającym kryzysem gospodarczym uderzającym w dochodowość rolnictwa. Liberalni działacze polityczni – ani z zewnątrz, ani z wegetujących od 1849 roku środowisk regionu – mieli coraz mniej do powiedzenia i zaferowania wiejskiej społeczności. Działo się tak już

⁸¹ AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060. Telegram, Schlawe 7.10.1879.

w dwóch wyborach do Izby Deputowanych w roku 1852 i 1855. Wówczas doszło do wyraźnego, chociaż krótkookresowego zdyskontowania zwycięstwa junkrów i wojska (1848–1849) nieakceptujących ani liberalizmu, ani jakiegokolwiek utrwalania systemu parlamentarnego w państwie pruskim, i umocnienia – już od początku dominacji pruskiej monarchii nad parlamentem – konserwatywnego kierunku politycznego przeciwko osłabionym siłom liberalnym i demokratycznym. Król i rząd kierowany przez arcykonserwatywnego premiera E. von Manteuffla (1850–1858) na krótko uzyskali większość w parlamencie, dzięki czemu w ciągu pięciu lat (1852–1858) aż dziewięciokrotnie wprowadzone zostały zmiany w konstytucji (Wąsicki 1989: 290).

Scena polityczno-parlamentarna w Prusach uległa gwałtownie przewartościowaniu na osiem lat od wyborów w listopadzie 1858 roku. Liberalowie niemal zmiażdżyli konserwatystów⁸². Marginalizacja konserwatystów w Izbie Deputowanych trwała do wyborów 3 lipca 1866 roku. W latach „Nowej Ery” (1858–1862) i wzmagającego się konfliktu konstytucyjnego (1862–1866)⁸³ pięciokrotnie przeprowadzono wybory do Izby Deputowanych (licząc od 6 grudnia 1861 roku), a król pruski czterokrotnie ją przed terminem rozwiązywał⁸⁴.

W tym swoistym tyglu ponawianych wyborów do Drugiej Izby Landtagu znalazł się deputowany z okręgu miasteczko-sławieńskiego Julius A. von Bonin (1811–1879), urodzony w Cetuniu, wykształcony jurysta na stanowiskach prokuratorskich w Słupsku i Greifswaldzie (por. Tab. 8). Był sześciokrotnie w ciągu 10 lat (1852–1862) wybierany na posła przez elektorat okręgu miasteczko-sławieńskiego, zdominowany przez konserwatystów wiejskich, niemal całkowicie w powiecie miasteczkim. Działali oni pod dyktando (jawność wyborów) tutejszej elity ziemskiej, oficjalnego aparatu lokalnej administracji państwowej odgrywającej aktywną rolę w prorządowej agitacji, zanim do jej wymiany na jeszcze bardziej konserwatywną i oddaną władzy zwierzchniej zabrał się gorliwie Otto von Bismarck, od końca 1862 roku premier rządu pruskiego. Deputowany J.A. von Bonin przetrwał w sejmie trzy pełne kadencje (1852–1855, 1855–

⁸² Rozbieżne dane: liberalowie zwiększali liczbę miejsc w parlamencie z 36 do 147, z 224 konserwatystów zaś zostało 60 (Engelmann 1984: 401); liczba mandatów liberalów wzrosła z 48 do 151, konserwatyści zmniejszyli stan posiadania ze 181 do 47 (Krockow 1998: 75). Być może B. Engelmann ujął łącznie konserwatystów i deputowanych prorządowej frakcji liberalno-konserwatywnej.

⁸³ O istocie wydarzeń na scenie wewnątrzpolitycznej Prus w owych latach por.: Salmonowicz (1987: 398–400).

⁸⁴ Dnia 14 marca i jesienią 1862 roku, 27 V 1863 roku, 6 V 1866 roku (Engelmann 1984: 402–403; Salmonowicz 1987: 402–403, 406, 419; Krockow 1998: 75–76).

1858, 1858–1861 i trzy skrócone: grudzień 1861–marzec 1862, maj 1862–jesień 1862, 1862–maj 1863⁸⁵. Ten przedstawiciel rodzimej szlachty ziemskiej okręgu i pomorskiej elity intelektualnej został raz jeszcze – po czteroletniej przerwie – wybrany posłem na kadencję listopad 1867–listopad 1870⁸⁶.

Przed wyborami jesienią 1882 roku oferta politycznego wyboru posze- rzyła się dość niespodziewanie w okręgu miastecko-sławieńskim, pomimo wspomnianej dominacji konserwatystów kilku odcieni. W obiegu pojawiły się odezwy wyborcze kolportowane przez trzy komitety. Jeden reprezen- tował sojusz konserwatystów opanowany przez ich skrajnych przedstawi- cieli na czele z A. von Massowem – jeszcze posłem, który wyłączył się z kampanii jako kandydat na deputowanego do Landtagu na kolejną ka- dencję (1882–1885), mając od roku także mandat posła do Reichstagu, w którym przetrwał aż do 1898 roku, wybierany na pięć kolejnych kaden- cji. Działał komitet wyborczy porozumienia wolnokonserwatystów z pra- wicowo-umiarkowanymi liberałami (*gemässigt Liberalen*)⁸⁷, a więc z ludź- mi aprobującymi w zasadzie ustrój cesarskiej Rzeszy. Warto zauważyć, że wśród wolnokonserwatystów ujawnił się ze swoimi aspiracjami poselski- mi do Landtagu drugi syn kanclerza O. von Bismarcka, 30-letni wówczas hrabia Wilhelm, który zasiadał w Reichstagu w kadencji 1878–1881 – to po pierwsze. Po drugie, główną rolę organizacyjną we wspomnianym komi- tecie, też jako członek Partii Wolnych Konserwatystów, odgrywał inny – i o nieco odmiennych wyborach politycznych – przedstawiciel rodu von Massow z Wołczy Wielkiej (koło Miastka). Odnotowany został trzeci komi- tet wyborczy – liberałów⁸⁸, ale nic o jego inicjatorach i członkach nie wie- my, poza tym, kim był i jaki wynik uzyskał ich kandydat.

W wyborach 1882 roku z okręgu miastecko-sławieńskiego wyłonieni zostali 47-letni Waldemar von Puttkamer, właściciel dóbr rycerskich Koł- czygłównki, spod szyldu starokonserwatystów, wieloletni żołnierz w czynnej służbie oficerskiej i już po dwóch kadencjach w Reichstagu oraz 30-letni hrabia Wilhelm von Bismarck, który w swoim krótkim życiu (1852–1901) mógł się poszczycić (po studiach prawniczych) imponującą karierą urzęd- niczą, a kilka ostatnich lat (po śmierci swego sławnego ojca) poświęcić nadzorowaniu rodzowego latyfundium w Warcinie. Waldemar von Puttka-

⁸⁵ Analiza na podstawie ustalonych terminów wyborów z tego okresu.

⁸⁶ Nie był posłem: X 1863–V 1866 i 3 VII 1866–XI 1867. W latach 1852–1867 dziewię- ciodrotnie odbyły się wybory do II Izby Landtagu, w tym aż sześć razy w okresie siedmiu lat (XII 1861–XI 1867).

⁸⁷ AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060; Schlawe, den 24. Sept. 1882.

⁸⁸ AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060; Schlawe, den 24. Sept. 1882; Schlawe, den 23. October 1882.

mer i Wilhelm von Bismarck raczej współuczestniczyli, niż rywalizowali w dostępie do Izby Reprezentantów. Nie mogło być inaczej, gdy zabrakło prawdziwej opozycji, a nad całością realizacji utartego scenariusza czuwał skrajny polityk prawicy i służbista – major A. von Massow z Trzcina. Obaj kandydaci uczestniczyli, i to razem, także w przedwyborczych spotkaniach w miastach swego okręgu⁸⁹.

Szyki mógł im pokrzyżować ambitny Felix hrabia von Königsdorff, który trzy lata wcześniej nieznacznie przegrał z A. von Massowem, ale jego w 1882 roku zabrakło w roli bezpośredniego konkurenta. Okazał się teraz skuteczny jako szef całej frakcji centrowo- i prawicowo-konserwatywnej w okręgu. Najwięcej głosów elektorskich padło na W. von Bismarcka – 358, W. von Puttkamer zebrał ich 216, a – mieniający się wolno-konserwatystą – hrabia F. von Königsdorff z Dretynia 143. Komitet wyborczy liberałów wpisał na listę okręgu koszalinianina, radcę sądowego, doświadczonego parlamentarzystę, Roberta Hildebrandta⁹⁰. Ten kandydat należał do prorządowej prawicy liberalnej (Nationalliberale) i może dlatego otrzymał tylko 36 głosów⁹¹. Poparło go – tym samym – mniej elektorów spośród deklarujących się jako liberałowie. Ogółem w powiecie sławieńskim w 1882 roku wyłoniono 279 elektorów, wśród nich 46 mieniających się liberałami (16,5%). Nie było ani jednego elektora z takiego kręgu politycznych preferencji w powiecie miasteczkim⁹².

Pod koniec tej kadencji (1884 rok) W. von Bismarck otrzymał awans na stanowisko tajnego radcy referendalnego w Pruskim Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (por. Tab. 8). Z tego powodu musiał złożyć mandat poselski i nie brał udziału w kolejnych wyborach do Landtagu⁹³.

Po wyborach w 1882 roku skończyły się próby wystawiania swojego kandydata na posła do Landtagu przez nieliczne środowiska liberałów różnych odcieni w okręgu miasteczko-sławieńskim. Z zasadnym prawdo-

⁸⁹ AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060; Schlawe, den 24. Sept. 1882.

⁹⁰ Zasiadał przez dwie kadencje w Izbie Reprezentantów 1873–1879, wybrany z okręgu kołobrzESCO-koszalińsko-bobolickiego.

⁹¹ W okręgu słupsko-lęborsko-bytowskim kandydaci liberałów zebrałi łącznie 308 głosów, konserwatyści 1386 (AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060; Telegram, Schlawe, 26.10.1882; Telegram, Stolp, 26.10.1882).

⁹² Telegram landrata sławieńskiego do prezydenta rejencji, 23.10.1882. Przykładowo: w powiecie słupskim 78 liberałów wśród elektorów, w lęborskim 18, w bytowskim 37, w całym okręgu kołobrzESCO-koszalińsko-bobolickim 171, w okręgu białogardzko-szczecineckim 10 i 1, w okręgu drawsko-świdwińskim ani jednego (AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060; Telegram, Schlawe, 26.10.1882; Wahlresultate Reg. Bez. Coeslin – luźna zapiska).

⁹³ W latach 1888–1898 był naczelnym prezydentem prowincji Prusy Wschodnie, por. Tabela 8; Extra-Blatt zum Sch.K. Nr 52 pro 1884: 4.

podobieństwem przyjmujemy, że elektorzy liberalni w tym okręgu w końcu XIX wieku (ok. 1882–1893) w liczbie 45–50 rekrutowali się wyłącznie (?) spośród 60–62 takich wyłonionych w pierwszej turze wyborców z miast powiatu sławieńskiego (por. dane w Tab. 4), uściślając – z Darłowa, Sławna i Sianowa. Okręgi wyborcze już wówczas na ogół stanowiły trwałe punkty oparcia dla poszczególnych stronnictw. Odnosi się to zwłaszcza do okręgów opanowanych niepodzielnie przez konserwatystów, jak w przypadku miasteczko-sławieńskiego (tereny wiejskie obu powiatów oraz Miastko i Polanów).

Za rodzaj uproszczonego uogólnienia należy przyjąć stwierdzenie, że w regionach (okręgach wyborczych) znanych z intensywności klimatu politycznego zdominowanego przez środowiska staro- i wolnokonserwatywne aparat partyjny nie był potrzebny. Wielcy posiadacze ziemscy bowiem, o utrwalonych od dawna wpływach i autorytecie, rozporządzali naturalną przewagą na wsi, wspartą przez lokalną administrację państwową (Krasuski 2004: 237).

Upolitycznienie i pewne sformalizowanie metod bieżących działań i taktyki na regionalnej niwie politycznej, w sposobie dochodzenia i sprawowania władzy, w celebrowaniu wciąż społeczno-stanowych obyczajów i z racji doraźnych potrzeb mobilności szeregów konserwatywnych środowisk, stały się już wręcz tradycją w dwóch powiatach omawianego okręgu wyborczego, i to od pełnych niepewności i niepokojów miesięcy pruskiej Wiosny Ludów, zwłaszcza po wprowadzeniu w życie konstytucji 31 stycznia 1850 roku. Powstał Związek Konserwatywny na obszar powiatu sławieńskiego, a następnie (w formie strukturalnej) dla całego okręgu. To rodzaj nieprofesjonalnej, ideowo i społecznie działającej komórki partyjnej. Można w niej dostrzec częste amplitudy w eksponowaniu aktywności politycznej, wymienności działaczy i swoistych liderów (w ścisłym zarządzie Związku), mobilizujących pierwszy powszechny, a trójstopniowy elektorat. Dotyczyło to zwłaszcza szeregów elektorskich przed każdorazowymi wyborami do Landtagu, a także – od 1867 roku – do Reichstagu Związku Północnoniemieckiego i od 1871 roku do Reichstagu II Rzeszy Niemieckiej.

Przed wyborami w 1885 roku w zarządzie tego okręgowego Związku Konserwatywnego nadal prym wiodła rodowa szlachta, wśród niej: Waldemar von Puttkamer, właściciel Kołczygłówek i Barnowa (kończący kadencję w Landtagu 1882–1885), von Zitzewitz z Ciecholubia, von Denzin z Postomina, von Arnim z Kacka (miast.), von Riepenhagen z Krağu, Adolf von Massow z Trzcinna (poseł w Landtagu 1879–1882, aktualnie – od 1881 roku – poseł w Reichstagu) oraz inni wielcy posiadacze ziemscy z: Niemicy, Sulechowa, Boryszewa, Dobrzęcina, Komorowa (miast.), Słowna, Wrześnicy, Naćmierza, Naclawia, Cetunia (miast.), Gorzycy, wreszcie

pastor ze Sławska, po dwóch działaczy z Darłowa (w tym fabrykant Pluentsch) i ze Sławna (mieszczanie rolnicy?)⁹⁴.

Niekiedy miejscowi właściciele ziemscy, notable rodowi, pogodzeni z ograniczeniami swoich wpływów po reformie ustroju powiatowego z 1872 roku (por. wyżej), zawierali polityczne i zwyczajowe sojusze z nowymi landratami, osobami z reguły młodymi, wykształconymi na poziomie uniwersyteckim, z wieloletnią praktyką prawnourzędniczą, ale ludźmi im obcymi, z rodzin mieszczańsko-inteligenckich w odległych miastach. Z akceptacją takich ludzi z zewnątrz – spoza junkierskiego establishmentu – cechujących się (należy sądzić) nie tylko kompetencją, lecz zapewne i towarzyską osobowością, mamy do czynienia w rzeczywistości oraz na przykładzie wyników wyborczych do Landtagu na początku listopada 1885 i 1888 roku w okręgu miasteczko-sławieńskim. Nastąpił tu jakby podział stref wpływów. Do wyborów stanął 37-letni Max Hermann H.W. von Balan (ur. we Frankfurcie nad Menem), od dwóch lat pełniący funkcję landrata sławieńskiego, deklarujący się jako zwolennik wolnokonserwatystów. Poparło go w 1885 roku 354 elektorów, 338 było za konserwatystą Karlem Johannem E. von Puttkamerem⁹⁵, panem na dobrach rycerskich Trzebielino. Tych dwóch zdominowało również następne wybory w 1888 roku, gromadząc wokół siebie wręcz zadziwiająco zbliżoną liczbę elektorów – Balan 345, Puttkamer 328⁹⁶.

Drogi kariery politycznej obu tych deputowanych z okręgu miasteczko-sławieńskiego w Izbie Reprezentantów Landtagu rozeszły się. Landrat Max von Balan w trakcie trzeciej kadencji (po wyborach w listopadzie 1891 roku) otrzymał w połowie 1892 roku nominację na dyrektora policji w Poczdamie i musiał zrzec się mandatu poselskiego. Porządek wyboru uzupełniającego (Ersatzwahl) został ustalony, zgodnie z zarządzeniem prezydenta rejencji, na dzień 26 sierpnia w Sławnie, pod przewodnictwem komisarza wyborczego okręgu landrata miasteczkiego von Weihera⁹⁷.

⁹⁴ Sch.K. 1885, Nr 79.

⁹⁵ AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060. Telegram, Schlawe, 5.11.1885. Posłem z okręgu łęborsko-bytowsko-słupskiego został Nicolaus G. von Below, właściciel dóbr Zaleskie. JdPP für das Jahr 1885, s. 9.

⁹⁶ AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060. Telegram – Schlawe, 6.11.1888; Sch.K. 1888, Nr 99.

⁹⁷ Zarządzenie prezydenta rejencji datowane 28 VII (Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Cöslin 1892, Nr 31: 324). Porównaj zapisy z życiorysu M. von Balana w Tabeli 8 w połączeniu z uwagami w przypisie. W listopadzie 1892 roku odbyły się także wybory uzupełniające w okręgu łęborsko-bytowsko-słupskim po zrzeczeniu się mandatu w Izbie Reprezentantów przez Nicolausa G. von Belowa (majora rezerwy), właściciela dóbr Zaleskie (fideikomis), którymi rozporządzał od 1865 roku. W latach 1895–1918 zasiadał w Izbie Panów Landtagu (Kreisblatt des Stolper Kreises 1892, Nr 42; por. też Tab. 1, poz. 3).

Nikt inny poza konserwatystami nie podjął działań propagandowych celem obsady miejsca poselskiego po M. von Balanie. Nawet wolnokonserwatyści nie mieli kogo proponować na miejsce po swoim godnym reprezentancie, tym bardziej nie było to możliwe ze strony znikomych środowisk „wolnomyślnych” liberałów (drobnomieszczańsko-inteligenckich, częściowo robotniczych z Darłowa, Sławna i Sianowa). Nadszedł czas wyłącznie reprezentantów dominującego konserwatywnego elektoratu wiejskiego okręgu miasteczko-sławieńskiego w pruskiej Drugiej Izbie Landtagu. Potwierdzeniem tego klimatu politycznej supremacji stał się wręcz „zwyczajowy” wybór Karla J.E. von Puttkamera z Trzebielina na wszystkie kadencje aż do lipca 1918 roku (por. Tab. 8). Mamy do czynienia z faktem ustępstwa w sferze politycznej współpracy ze strony szlacheckich notabli względem zwierzchników miejscowego Związku Konserwatywnego. Po von Balanie drugim posłem z okręgu został konserwatysta, ale po raz pierwszy był on spoza wielkich posiadaczy ziemskich; to bogaty rolnik, właściciel folwarku w Kopaniu – Ernst A. Fischer⁹⁸.

O takim wyborze zapewne zadecydowała zauważalna już obecność w życiu publicznym i w szerokim zakresie prowadzona aktywność społeczna E. Fischera w kilku gremiach i strukturach instytucjonalnych własnej gminy (świeckiej, parafialnej), synodu darłowskiego, związkach rolniczych (Darłowa i powiatu). Najważniejszy kapitał na miejscowej giełdzie politycznej swoich konserwatywnych mocodawców E. Fischer inwestował przezornie, a trafnie (ale zapewne i z wewnętrznym przekonaniem) w budowę – tu, na swoim rodzimym terenie – rolniczo-chłopskiej twardej postawy sprzeciwu i odmowy wobec polityki redukcji niemieckich antyimportowych stawek celnych na żywność, wdrażanej przez następcę O. von Bismarcka, kanclerza gen. Leo Capriviego (1890–1894), polityki uderzającej w dochodowość niemieckich producentów rolnych. Taka śmiała i mobilna armia konserwatywnych chłopskich posiadaczy to niezbędny atut w walce o własne interesy ekonomiczne i odbudowę nadszarpniętego politycznego statusu prusko-junkierskiej arystokracji ziemskiej. Po wielkim proteście na ulicach Berlina w 1893 roku zrodziło się w Niemczech (18 lutego) ugrupowanie tak o charakterze korporacji branżowej, jak i o coraz wyraźniejszych znamionach organizacji i kreatora życia politycznego na wsi prusko-niemieckiego państwa. To Związek Rolników (Bund der Landwirte) (Krasuski 2004: 291–292; Czaplinski, Galos, Korta 1990: 599–601), który stał się zdeklarowanym i wiernym sojusznikiem partii konserwatywnej (w 1913 roku liczył ok. 300 tys. członków).

⁹⁸ Urodzony w Kopaniu w 1849 roku (por. Tab. 8, poz. 11).

Nie inaczej było w okręgu miasteczko-sławieńskim, zwłaszcza w powiecie sławieńskim, gdzie do formowania się lokalnych struktur Związku Rolników dochodziło niemalże z dnia na dzień. Owocem tych zdarzeń stała się już po kilku miesiącach współpraca organizacyjno-propagandowa doświadczonego Związku Konserwatywnego z powstałą komórką Związku Rolników na okręg wyborczy miasteczko-sławieński, w której E. Fischer od razu zaznaczył swoje ambicje i uzdolnienia przywódcze (współprzewodniczący oddziału powiatowego). Podczas kampanii przed wyborami w listopadzie 1893 roku wszystko stało się jasne, a to z tego powodu, że miejscowi liberałowie niemal zbojkotowali już pierwszy etap wyborów (elektorskich)⁹⁹. Ze wspólnej listy konserwatystów posłami zostali wybrani Karl von Puttkamer z Trzebielina (na trzecią kadencję) i E. Fischer po swojej krótkiej kadencji „zastępczej” 1892–1893¹⁰⁰.

Karl von Puttkamer zasiadał w pruskiej Izbie Poselskiej do końca kadencji w lipcu 1918 roku, a następnie został jeszcze nominowany do Izby Panów Landtagu (zaledwie na kilka miesięcy; por. Tab. 8)¹⁰¹. Ernst A. Fischer również przetrwał w Izbie Poselskiej całą pięcioletnią kadencję 1913–1918. Posłem do połowy listopada 1918 roku w pruskim Landtagu, wybranym jeszcze w lipcu tego samego roku i reprezentującym okrąg miasteczko-sławieński, był 51-letni rotmistrz Ernst F. Karl von Zitzewitz, właściciel dóbr rycerskich Biesowiec (pow. miasteczki; por. Tab. 8, poz. 13).

Postscriptum

Rewolucja marcowa 1848 roku obudziła wielkie nadzieje i dążności do zasadniczej przebudowy królestwa Hohenzollernów, ale nie osiągnęła zasadniczego celu: jedności i równości społeczno-narodowej oraz wolności politycznej w tym państwie. Sami przywódcy rewolucji odrzucili republikańskie reformy strukturalne. W ślad za tym poszła rezygnacja z republikańsko-demokratycznych dążeń ustrojowych i przyjęcie postawy bezwzględnej uległości wobec monarchy. Dzięki temu można było zachować

⁹⁹ AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 32, f. 211.

¹⁰⁰ W zarządzie Związku Konserwatywnego powiatu sławieńskiego działali (1893 rok): ze Sławna kupiec i radca sądu okręgowego, z Darłowa pastor i superintendent (od 1891 roku F. Kleesch) oraz fabrykant Pluentsch (AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 32, f. 263v; AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 219: Schlawe, 11 i 21 IX oraz 5 X 1893; Sch.K. 1893, Nr 96; Müller 1912: 327–328).

¹⁰¹ To jest do przełomowego ustrojowo-politycznego przewrotu w upadającej wojennej II Rzeszy, do którego doprowadziła niemiecka rewolucja listopadowa 1918 roku. W jej następstwie 15 listopada 1918 roku Izba Panów została zlikwidowana.

wać spokój i dotychczasowy porządek społeczny. Izolowany ruch demokratyczny został w Prusach na wiele lat (po 1850 roku) rozbity i był niezdolny do dalszej walki. Taki stan upadłości charakteryzował głównie wschodnie regiony prowincji pomorskiej. Tutaj szczególnie przez długie lata drugiej połowy XIX wieku uwidaczniała się marginalizacja pruskiego demokratycznego radykalizmu politycznego.

Po 1850 roku jedynie w znikomym stopniu politycznie czynna i na co dzień lojalna (więc najczęściej bezkrytyczna) klasowo zróżnicowana wiejska i małomiasteczkowa społeczność męska w okręgu miasteczko-sławieńskim była uprawniona co najwyżej tylko do czynnego uczestniczenia we wstępnych (elektorskich) wyborach do Izby Reprezentantów pruskiego Landtagu, i w tym wymiarze jedynie dawała wyraz czynnego (kontrolowanego) zaangażowania politycznego. Działo się tak zwłaszcza na terenie powiatu sławieńskiego, gdzie w tym środowisku utrwaliła się świadomość i poparcie dla prusko-monarchistycznej, a obszarniczo-junkierskiej racji stanu.

W powiecie sławieńskim w pierwszym dwudziestoleciu po 1850 roku (tj. przed utworzeniem II Rzeszy, 1871 rok) doszło do swoistego „zabetonowania” tutejszej lokalnej (prusko-pomorskiej) sceny politycznej po linii oraz w myśl i działań junkierskich przywódców skrajnie konserwatywnego rodowodu. To oni wespół z wybitnie propaństwową (wierną królowi) świecką administracją powiatową i całej rejencji koszalińskiej oraz administracją Kościoła ewangelickiego utrwalili, zwłaszcza wśród posiadającego chłopstwa, postawę politycznej lojalności opartej też na solidnym fundamencie jedności agrarnej i wyznaniowej (ewangelickiej). To z kolei przełożyło się na żywotność starej pruskiej ideologii poddańczej, wręcz wierności pomorskiego rolnika i drobnomieszczaństwa wobec państwa pruskiego i jego monarchy, który od 1871 roku jako cesarz stanął też na czele potężniejącej nieustannie niemieckiej II Rzeszy (1871–1918).

Dzieje wewnętrzne pruskiej monarchii konstytucyjnej od połowy XIX wieku do końca 1918 roku nie były naznaczone historią jakichkolwiek dalszych nowocześniejszych przekształceń ustrojowych. W tym państwie dominował stale głęboko zakorzeniony i skostniały do reszty stanowy porządek społeczny, umocowany przede wszystkim we wschodnich i północno-wschodnich prowincjach (powiatach) o wyraźnej przewadze gospodarki rolnej. Zostały one, jak wykazują to cechy i praktyka w wyborach do Izby Poselskiej Landtagu także z powiatu sławieńskiego, opanowane prawie niepodzielnie przez ideologów i działaczy starokonserwatywnych, będących obrońcami ścisłego klasowo-majątkowego cenzusowego i pośredniego prawa wyborczego obowiązującego od przełomu 1849 i 1850 roku.

Taki system ordynacji wyborczej doprowadził (przed 1914 rokiem) do spetryfikowania w Prusach (od 1871 roku największego państwa federalnej cesarskiej II Rzeszy) nominalnej przewagi tworzących się partii opcji prawicowych, zwłaszcza w ich najbardziej nieprzejednanej germańskiej postaci prusko-niemieckiego monarchistycznego, a na swój sposób patriotycznego, partykularnego nacjonalizmu. Nawet dość ograniczony merytorycznie zakres niniejszego szkicu dowodzi owej tendencji na przykładzie okręgu wyborczego miasteczko-sławieńskiego. Tutaj, i w najbliższym regionie, także doszło do politycznego (bezkrytycznego) utrwalenia się dotychczasowych postaw i zachowań indywidualnych oraz grupowych, działań wrogich nawet niewielkim doraźnym zmianom, a tym bardziej reformom ustrojowym.

Rząd pruski oraz skupione w Landtagu konserwatywne i narodowoliberalne elity polityczne w okresie Wielkiej Wojny 1914–1918 przestały być liczącym się środowiskiem decyzyjnym. Właściwie to już w 1916 roku nasiliła się w Prusach debata na temat rewizji obowiązującego od 1849 roku cenzusowego prawa wyborczego. Kwestia ta stała się najbardziej palącym problemem w polityce wewnętrznej nie tylko tego federacyjnego państwa II Rzeszy, ale także absorbującym zagadnieniem w polityce ogólnoniemieckiej. Wyraził to – dość jeszcze oględnie, bo bez konkretów – cesarz Wilhelm II, który w swoim tzw. orędziu wielkanocnym 7 kwietnia 1917 roku zapowiedział prace nad reformą pruskiego prawa wyborczego. Ta ewentualność wywołała zaciekle ataki konserwatystów i partii nacjonalistycznych. Od sierpnia 1917 roku to także wszechwładne dowództwo niemieckiej armii (na czele z P. von Hindenburgiem i E. Ludendorffem) nie życzyło sobie jakichkolwiek zmian w tym zakresie przed zakończeniem wojny.

Niekorzystnie rozwijająca się dla II Rzeszy prusko-niemiecka sytuacja na froncie zachodnim w końcowej fazie I wojny światowej (1917–1918) skłaniała do coraz śmielszych działań polityków i parlamentarzystów w Drugiej Izbie Landtagu. W rezultacie 16 listopada 1917 roku został na tym forum przedłożony pierwszy projekt ustawy, która miała rozciągnąć na Prusy liberalniejsze prawo wyborcze, jakie obowiązywało do sejmu Rzeszy (Reichstagu). Projekt ten został odrzucony już w pierwszym czytaniu (5 grudnia 1917 rok) i to nie tylko przez posłów bloku konserwatywnego, lecz także przez reprezentantów prawego skrzydła narodowych liberalów i zachowawczo (tj. prorządowo) nastawione grupy partii Centrum. Ponadto przeciwko takim zmianom w pruskiej ordynacji wyborczej do Landtagu z 1849 roku opowiadał się wyraźnie król pruski i cesarz niemiecki Wilhelm II. Bronił on dotychczasowej konstrukcji Landtagu i istniejącej formuły klasowej ordynacji wyborczej oraz nienaruszalności

i niezbędności istnienia nadal – zasłużonej jego zdaniem – Izby Panów. Dopracowany projekt nowej ordynacji wyborczej do Landtagu został raz jeszcze odrzucony 2 maja 1918 roku większością 52 głosów (235 do 183) tych posłów, którzy uważali, że chwilowe sukcesy wojsk niemieckich na obu frontach wojny w marcu i kwietniu 1918 roku nie są chwilowe, wojna zakończy się zwycięstwem II Rzeszy, a dotychczasowy ustrój prusko-niemieckiego państwa zostanie utrzymany bez większych zmian.

Siły starego porządku państwowego, zwłaszcza w Prusach – nie bacząc na wyraźne już oznaki nadciągającej klęski wojennej – obawiały się przede wszystkim wprowadzenia w tym kraju równego prawa wyborczego. Doszło jedynie do nieznacznych zmian w starej pruskiej ordynacji wyborczej i te zostały przyjęte przez Landtag 4 lipca 1918 roku. Musiały jednak czekać na zatwierdzenie nowo wybranej pruskiej Izby Panów, która zbierała się we wrześniu 1918 roku.

Dopiero 15 października 1918 roku w obliczu nieudanej ostatniej kontrofensywy niemieckiej na froncie zachodnim trzy frakcje w Landtagu: blok konserwatystów (dodajmy z posłami okręgu miasteczko-sławieńskiego), narodowi liberałowie i posłowie z Centrum opowiedziały się jednomyślnie za równym prawem wyborczym. Ostatecznie kwestia ta powróciła, gdy było już za późno, zwłaszcza dla dominujących dotąd pruskich sfer rządowych i parlamentarnych. „Winne” okazały się przyspieszone dalsze wypadki kształtujące zasadnicze i odmienne od dotychczasowych dzieje Prus i II Rzeszy.

W sejmie Rzeszy (Reichstagu) 26 października 1918 roku bez problemu przegłosowano pełną parlamentaryzację życia politycznego. W sejmie pruskim przy rozstrzygnięciu tej sprawy poszło oporniej. Stosowna uchwała o wprowadzeniu w Prusach powszechnego prawa wyborczego została przegłosowana w Landtagu 28 października tylko przez Izbę Panów. Następnego etapu prac legislacyjnych – wymagających formalnej aprobaty ze strony Izby Deputowanych i podpisu króla – ta ustawa już nie pokonała. Zanim posłowie Izby Deputowanych zdolali się zebrać i rozpatrzyć projekt demokratycznego prawa wyborczego do Landtagu, w Niemczech 9 listopada 1918 roku wybuchła rewolucja. Politycznym kierownictwem rządu zostały spontanicznie powołane w całej Rzeszy rady robotnicze i żołnierskie, z berlińską Radą Pełnomocników Ludowych na czele. W tym samym dniu w Berlinie proklamowano republikę. Wilhelm II ogłosił swoją abdykację jako cesarz niemiecki, ale wręcz kurczowo chciał utrzymać tron pruski. Ostateczną abdykację, także w imieniu następcy tronu pruskiego (Kronprinza) Wilhelm II podpisał 28 listopada 1918 roku, przebywając już od 11 listopada na wygnaniu w Holandii. Odtąd – jak sam cesarz skomentował – stał się „tylko osobą prywatną”.

Niezależnie od losu tego władcy, zasadnicze dokonania zmieniające istotę prawnoustrojową państwa pruskiego i II Rzeszy nadal postępowały. W dniu 12 listopada 1918 roku Rada Pełnomocników obwieściła zniesienie stanu wojennego, wprowadzenie wolności zgromadzeń i odwieściła prawo do strajku, zniesienie obostrzonej w czasie wojny cenzury, gwarancje swobody przekonań i wyznania, trzy dni później – 15 listopada nowy rząd wydał rozporządzenie o rozwiązaniu Izby Deputowanych i likwidacji Izby Panów. W dniu 21 grudnia 1918 roku została opublikowana decyzja nowego rządu pruskiego o wprowadzeniu w Prusach ordynacji wyborczej wzorowanej na demokratycznej ordynacji obowiązującej od 30 listopada tego samego roku w wyborach do niemieckiego Zgromadzenia Narodowego. Ordynację wprowadziła w życie Rada Pełnomocników. Była ona (ordynacja) oparta na zasadach równości, tajności, bezpośredniości, powszechności i proporcjonalności. Dotyczyła wyborów do niemieckiego Zgromadzenia Narodowego, do parlamentów krajowych (w tym do pruskiego Landtagu), do gmin wszystkich szczebli oraz korporacji publicznych (np. sejmów prowincjonalnych i sejmików powiatowych). Przeszły istnieć, bez wyjątku, wszelkie ciała kolegialne, które dotąd były wybierane na podstawie zasady pośredniości. Głównie dotyczyło to pruskiej Izby Panów (zlikwidowanej już miesiąc wcześniej) i zgromadzeń miejskich, także wybieranych w systemie klasowym (przykładowo: rady miejskie Sławna, Darłowa, Polanowa i Sianowa). Odtąd można mówić o formalnym końcu istnienia w Prusach cenzusowego prawa wyborczego. Do udziału w wyborach składu osobowego nowego pruskiego parlamentu (po raz pierwszy jako konstytuanty) byli uprawnieni „wszyscy niemieccy mężczyźni i kobiety”, którzy w dniu wyborów ukończyli dwudziesty rok życia. Bierne prawo wyborcze przysługiwało wszystkim wyborcom, którzy w dniu wyborów od co najmniej roku byli obywatelami Prus. Pruska konstytuanta, wyłoniona w wyborach 26 stycznia 1919 roku (osiem dni po wyborach do ogólnoniemieckiego parlamentu), rozpoczęła obrady 5 marca 1919 roku.

Prusy (wliczając prowincję pomorską z ziemią sławieńską) weszły w skład niemieckiego państwa federalnego, zwanego Republiką Weimarską, określonego w konstytucji tymczasowej z 10 lutego 1919 roku jako demokratyczna republika związkowa. Rząd koalicyjny sformowano 14 lutego. To pierwszy w historii rząd niemiecki wyłoniony przez demokratycznie wybrane przedstawicielstwo ogółu ludności¹⁰². W utrwalonej 11 sierp-

¹⁰² W wyborach do niemieckiego Zgromadzenia Narodowego (19 stycznia 1919 roku) udział wzięło 30,4 mln uprawnionych, na ogółem 36,7 mln ludności, co dało wysoki wskaźnik głosujących – 83,1%.

nia tego samego roku konstytucji Republiki Weimarskiej czytamy, że nowa republikańska Rzesza Niemiecka przestała być „związkiem państw”, a stała się „związkiem narodu niemieckiego”.

Newralgiczne lata I wojny światowej 1914–1918 zapisane w jej końcowej fazie postępującą klęską militarną II Rzeszy wręcz wzmocniły w powiecie sławieńskim stare, a teraz sfrustrowane siły wstecznego politycznego oddziaływania, które po 1850 roku utrwały swoją pozycję chociażby w kolejnych wyborach do Izby Poselskiej Landtagu. Widać (o czym poniżej), że nie uległa zmianie mentalność, świadomość i psychika ludzi tego drobnomieszczańskiego środowiska ziemi sławieńskiej wychowanego (po 1871 roku) przez instytucje centralne i partyjne prusko-niemieckiej II Rzeszy i jej rodzimych mocodawców: dworu junkierskiego, lokalnej administracji państwowej i samorządowej, licznych parafii lojalnego wobec państwa Kościoła ewangelickiego, elementarnego szkolnictwa powszechnego i innych państwowych placówek szkolnych i wychowawczych. Konserwatyzm spod znaku podrażnionego wielkonemieckiego, przegrzającego właśnie szowinizmu i nacjonalizmu znalazł w powiecie sławieńskim rozległą bazę społeczną i zaplecze politycznego wsparcia, zwłaszcza wśród posiadającego chłopstwa. Dowodzą tego kolejne wybory do Izby Poselskiej Landtagu. Wieś sławieńską – przed 1914 rokiem jednoznacznie przychylną blokowi partii głównie starokonserwatywnej – opanowała już od pierwszych miesięcy po wojnie nowa partia prawicowo-nacjonalistyczna: Niemiecko-Narodowa Partia Ludowa (Deutsch Nationale Volkspartei, DNVP), powstała w końcu listopada 1918 roku.

Po latach wzrastające i utrwalające się w powiecie sławieńskim wpływy tej partii (i jej szefa A. Hugenberga) stworzyły z kolei korzystne zaplecze społeczne dla skutecznej tu infiltracji ideologii Adolfa Hitlera i jego partii (NSDAP) i to zanim przejął on legalnie władzę na początku 1933 roku. Jednoznacznie wskazują na to wyniki drugiej tury wyborów na prezydenta Rzeszy (Weimarskiej) 11 kwietnia 1932 roku. System wywodów i poglądów Hitlera zyskał zwolenników przede wszystkim wśród tej części ludności powiatu sławieńskiego, która od 1918 roku związała się politycznie ze wspomnianą junkierską DNVP – partią znaną z lansowania krańcowego nacjonalizmu i szowinizmu, wrogiej federacyjnej Republice Weimarskiej, która zastąpiła królewsko-cesarską prusko-niemiecką Rzeszę. Te powody, w połączeniu z ekonomicznymi nadziejami posiadającej chłopskiej i szlacheckiej (wielkorolnej) wsi powiatu sławieńskiego, stanowiły tu podstawę społeczną niekwestionowanego zwycięstwa Hitlera już wiosną 1932 roku¹⁰³.

¹⁰³ W drugim etapie wyborów prezydenta Niemiec 11 kwietnia 1932 roku w powiecie sławieńskim 37 322 osoby oddały ważne głosy, z tego 26 345 za kandydaturą A. Hitlera.

Bibliografia

Źródła archiwalne rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Koszalinie

Zespól: Regierungsbezirk Köslin (Rejencja Koszalińska), Akcesja (Acc.) 16/44, Nr 32, 219, 3060.

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Zespól: Naczelne Prezydium Prowincji Pomorskiej Nr 3068.

Zespól: Wydział Powiatowy w Sławnie Nr 17.

Źródła drukowane

Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Cöslin 1892, Nr 31.

Belgard-Polziner Kreisblatt 1913, Nr 26, Belgard, Gustav Klemp.

Colberger Zeitung für Pommern 1873, Nr 170 (z 26 X).

Cösliner Anzeiger 1873, Nr 130.

Cösliner Zeitung 1873 (b.n.). Inzerowane w AP Kosz., Reg. K., Acc. 16/44, Nr 3060.

Extra-Beilage zum Schlawer Kreisblatt Nr 18 vom 30. April 1862; Nr 94. Ausgegeben am 1. Nov. 1898.

Extra-Blatt zu Stück 39 des Amtsblatts der Königlichen Regierung zu Cöslin vom 29. Sept. 1888, s. 249.

Extra-Blatt zum Schlawer Kreisblatt, Nr 45 pro 1870; Nr 85 vom 24. Okt. 1876; Nr 84 pro 1882; Nr 69 pro 1884; Nr 52 pro 1884; Nr 75 pro 1885.

Intelligenzblatt für Stolp, Schlawe, Lauenburg 1873, Nr 85 (z 22 X).

Jahrbuch der Provinz Pommern für das Jahr 1831, Stettin 1834; *Jahrbuch der Provinz Pommern für das Jahr 1834*, Stettin 1837; *Jahrbuch der Provinz Pommern für das Jahr 1837*, Stettin 1840; *Jahrbuch der Provinz Pommern für das Jahr 1885*, Stettin 1887.

Kreisblatt des Landkreises Stolp 1908, Nr 22.

Kreisblatt des Stolper Kreises 1892, Nr 42.

Kreisordnung des Herzogthums Pommern und Fürstenthum Rügen. Vom 17-ten August 1825.

Reglement über die Ausführung der Wahlen vom 4. September 1882, Amtsblatt. Extra-Beilage zu Stück 38.

Reglement zur Verordnung vom 26. November 1849, Berlin den 4. Dez. 1849.

Rummelsburger Kreisblatt 1866, Nr 24, 26; 1867, Nr 40, 45; 1870, Nr 47.

„Schlawer Kreisblatt“: 1850, Nr 10; 1851, Nr 37; 1862, Nr 18; 1870, Nr 41, 45; 1876, Nr 85; 1882, Nr 84; 1884, Nr 69; 1885, Nr 79; 1888, nr 88, 89, 99, 102; 1889, Nr 82; 1892, Nr 68; 1893, Nr 93, 103; 1898, Nr 82, 94; 1903, Nr 95, 97, 99; 1908, Nr 35, 50, 53; 1913, Nr 47.

Opracowania

CLARK C. 2009. *Prusy. Powstanie i upadek 1600–1947*, Warszawa: Bellona.

CZAPLIŃSKI W., GALOS A., KORTA W. 1990. *Historia Niemiec*, Wrocław–Warszawa–Kra-ków: Ossolineum [wyd. 2].

Dało to wskaźnik 70,59, który okazał się najwyższy wśród 35 powiatów na terenie prowincji pomorskiej. Wskaźnik poparcia dla Hitlera powyżej 70% odnotowano jeszcze tylko w jednym powiecie – bobolicki (70,16) (Drewniak 1962: 79).

- DREWNIAK B. 1962. *Początki ruchu hitlerowskiego na Pomorzu Zachodnim 1923–1934*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- ENGLMANN B. 1984. *Prusy. Kraj nieograniczonych możliwości*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- HOYER V. 1868. *Territorial-Geschichte und statistische Beschreibung des Cösliner Regierungsbezirks*, Cöslin: Die Königliche Geheim Ober-Hofbuchdruckerei in Berlin.
- JASIŃSKI J. 1996. Wiosna Ludów, [w:] *Historia Pomorza*, G. Labuda (red.), t. III (1815–1850), cz. 2: *Zagadnienia polityczne, narodowościowe i wyznaniowe*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 271–360.
- KRASUSKI J. 2004. *Historia Niemiec*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum [wyd. 2].
- KROCKOW C. graf von 1998. *Bismarck. Biografia*, Warszawa: Wydawnictwo Magnum.
- KUCHARCZYK G. 2020. *Prusy. Pięć wieków*, Warszawa: Bellona.
- LINDMAJER J. 2003. Kształtowanie się terytorium i ustroju powiatu sławieńskiego na tle powiatów sąsiednich w latach 1815–1914, [w:] *Pamięci historyka polskich Kresów Tadeusza Gasztolda*, J. Lindmajer (red.), Słupsk: Pomorska Akademia Pedagogiczna, 41–59.
- LINDMAJER J. 2021. Sytuacja społeczna i polityczna na terenie ziemi sławieńskiej w latach 1845–1850 (w tym wydarzenia darłowskie 22 lipca 1848 roku), [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. XIV: *Darłowo. Migawki z historii miasta i okolic*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno–Darłowo: Fundacja „Dziedzictwo”, 75–109.
- MANN B. von (Hrsg.) 1988. *Biographisches Handbuch für das preussische Abgeordnetenhaus 1867–1918*, Düsseldorf: Droste Verlag.
- MÜLLER E. 1912. *Die evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, II. Teil: *Der Regierungsbezirk Köslin*, Stettin: Verlag von Leon Sauniers Buchhandlung.
- NEUMANN G. 1874. *Das deutsche Reich in geographischer statistischer Beziehung*, Bd. 1, Berlin: Otto Müller Verlag.
- POLLACK M. 1986. Die Verwaltung des Kreises, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. 1: *Der Kreis als Ganzes*, M. Vollack (hrsg.), Husum: Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, 238–245.
- SALMONOWICZ S. 1987. *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- SALMONOWICZ S. 1993. Podziały terytorialne i ustrój polityczny ziem pomorskich w latach 1815–1850, [w:] *Historia Pomorza*, G. Labuda (red.), t. III (1815–1850), cz. I: *Gospodarka, społeczeństwo, ustrój*, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 55–142.
- STOEBBE A. 1898. *Chronik der Stadtgemeinde Schlawe in Pommern*, Schlawe: Moldenhauer & Sohn.
- WĄSICKI J. 1989. *Związek Niemiecki i Druga Rzesza Niemiecka 1848–1914*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- WEHRMANN M. 1906. *Geschichte von Pommern. Zweiter Band*, Gotha: Verlag Friedrich Andreas Perthes.
- WIEŁOPOLSKI A. 1959. *Gospodarka Pomorza Zachodniego w latach 1800–1918*, Szczecin: Szczecińskie Zakłady Graficzne.
- WIEŁOPOLSKI A. 1965. *Ustrój polityczny Pomorza Zachodniego w XIX wieku*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- WINKLER H.A. 2007. *Długa droga na Zachód. Dzieje Niemiec*, t. 1: *1806–1933*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- WIŚNIEWSKI J. 1961. Wiosna Ludów na Pomorzu Zachodnim, [w:] *Szkice z dziejów Pomorza*, G. Labuda (red.), t. 3: *Pomorze na progu dziejów najnowszych*, T. Cieślak, G. Labuda, S. Hoszowski (red.), Warszawa: Książka i Wiedza, 131–179.

Gestaltung, Verlauf und Erfolg der Wahlen zur Abgeordnetenkommission des Preußischen Landtages im Rummelsburg – Schlauer Bezirk (1850–1918)

Zusammenfassung

Dieser Artikel besteht aus 2 Teilen: 1. Fragmente zur Einleitung, geteilt in 2 Problemskizzen. Problem 1 erklärt die Probe einer Neugestaltung, jedoch nicht in allen provinziellen Selbstverwaltungen, sondern in einer Art Landtage (1823–1824) und Kreistage ab 1825.

Vorgestellt werden 3 kuriale Systeme der Wahlen zu diesen Gremien, z.B. die Abgeordneten zum Provinzial-Landtag für Pommern aus dem Kreis Schlawe. Betont wird, dass nach dem Völkerfrühling (1848/1849) die Aufstellung der Abgeordneten des Pommerschen Landtages weiterhin aus neoabsolutistisch-erhaltungsfähigen Personen bestand (auch im Kreis Schlawe), die jedoch im damaligen politischen Leben wenig Bedeutung hatten.

Die Aufstellung und Tätigkeit der Schlauer Kreisversammlung entstand anhand der Ordination (Gesetz) vom 17. VIII. 1825, bekannt auf der Schlawe-Stolper Erde auch in der newregalischen Zeit 1848–1850.

Teil 2 des Artikels mit dem Titel “Wahlen zum Preußischen Landtag 1850–1918 anhand des Kreises Schlawe, der mit Rummelsburg einen Wahlkreis bildet”, unterstreicht, wie nach dem Völkerfrühling weitere regierungs-politische Änderungen eingeführt wurden. Diskutiert wird über zweistufige Wahlen am 1. Und 8. Mai 1848 in Bildung nur einer Kammer zur Nationalversammlung. Besprochen wurden auch die Wahlen – jetzt 2 Kammern Anfang XII 1848. Nach vielen Diskussionen ergibt sich die Einführung einer weiteren Ordination vom 30.05.1849 und der Einführung einer neuen preußischen Verfassung 31.01.1850.

Weitere Fragmente (ab 1850) besprechen den Aufbau einer preußischen konstitutionellen (nicht parlamentarischen) Monarchie, einen neuen Preußischen Landtag, die Gestaltung einer höheren Kammer, ab 1854 als Herrenhaus bekannt. Genannt werden einige Namen von Abgeordneten aus bekannten pommerschen Familien (auch aus dem Schlauer Kreis) (par. Tab. 1).

Der Autor bespricht die statistischen Grenzen der Wahlkreise Schlawe mit Rummelsburg erst ab 1860. Genannt wird die gesellschaftliche und berufliche Position der Elektoren noch vor den Wahlen 1870 u. 1898 (Tab. 4–7).

Zusätzlich genannt werden Namen und persönliche Angaben von 13 Abgeordneten des Rummelsburg-Schlauer Kreises der Repräsentantenkommission 1852–1918. Es geht hervor, dass im politischen Sinne der Rummelsburg-Schlauer Bezirk zu 100% von rechtspolitischen Ideologen und Propagatoren des deutschen Konservatismus in preußischer Ausgabe beherrscht wurde. Ein wichtiges Merkmal dieser regionalen preußischen politischen Szene im Wahlkreis Rummelsburg-Schlawe ist die systematische Auflösung, wie 1848–1849, der Opposition, bestehend aus Anhängern der Liberalen.

Fundacja „Dziedzictwo” powstała w 1991 roku w Sławnie. Jej celem jest szeroko rozumiana ochrona zabytków archeologicznych ziemi sławieńskiej, a także ochrona krajobrazu kulturowego, którego częścią jest dziedzictwo archeologiczne. Działalność Fundacji polega na finansowaniu i organizacyjnym wspieraniu badań naukowych, publikowaniu i upowszechnianiu wyników tych badań, wspomaganie działalności konserwatorskiej, współpracy z władzami lokalnymi w aktywnej ochronie dziedzictwa kulturowego i włączaniu go w życie społeczne mieszkańców, prowadzeniu działalności popularyzującej zabytki i krajobraz kulturowy oraz uczestnictwo w procesie wychowania dzieci i młodzieży z położeniem nacisku na kształtowanie świadomości historycznej i szacunku dla świadectw przeszłości.

Od 2002 roku Fundacja wydaje serię pn. „Historia i kultura ziemi sławieńskiej” podejmującą problematykę procesów historycznych, kulturowych i przyrodniczych kształtujących przeszłe i współczesne oblicze ziemi sławieńskiej. Wszystkie publikacje Fundacji Dziedzictwo dostępne są na stronie: www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

* * *

Fundacja „Dziedzictwo”
ul. Mielczarskiego 7/5, 76-100 Sławno
www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

ISBN: 978-83-957115-5-8

9788395711558